

EUROPENISM ȘI ETNOCENTRISM

Lector univ. dr. Gina PUICĂ

Masterat LC și LRCE, anul I

Bibliografie curs

- ALEXE, Dan, (2021), *Dacopatia și alte rătăcirii românești*, ed. a III-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Humanitas;
- ALEXANDRESCU, Sorin, (1998), *Paradoxul român*, București, Ed. Univers;
- BLAGA, Lucian, (1994), *Orizont și stil și Spațiul mioritic*, București, Ed. Humanitas;
- BOIA, Lucian, (2012), *De ce e România altfel?*, București Ed. Humanitas;
- CHIMET, Iordan, (1992-1993), *Dreptul la memorie, vol. 1-IV*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia;
- CIORAN, Emil, (1939), *Schimbarea la față a României*, București, Ed. Vremea;
- CULIANU, Ioan- Petru, (1993), "Cultura română?" în *Vatra*, 226, mai, nr. 5, p.4;
- DENSUSIANU, Ovid, (1933), *A fi....Român*, București, Ed. Socec;
- DRĂGHICESCU, Dimitrie, (1907), *Din psihologia poporului român*, București Ed. Leon Alcalay;
- DJUVARA, Neagu, (1995), *Între Orient și Occident*, București, Editura Humanitas;
- ELIADE, Mircea, (1990), *Profetism românesc*, București, Ed. Roza Vânturilor;
- ELIADE, Mircea, (1934), „A nu mai fi român”, în vol. *Oceanografie*, București;
- GEORGIU, Grigore, (2000), *Istoria culturii române moderne*, București, Colecția „Cărți fundamentale ale culturii române”;
- GHEMEȘ, Ileana, (2002), *Autohtonism și „europeism” în spațiul cultural și literar românesc interbelic*, Alba Iulia;
- LIICEANU, Gabriel, (2002), *Ușa interzisă*, București, Editura Humanitas;
- LIICEANU, Gabriel, (1991), *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Ed. Humanitas;
- LOVINESCU, Eugen, (1925), *Istoria civilizației române moderne*, București, Ed. Ancora;
- MARINO, Adrian, (2005), *Pentru Europa, Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Ed. Polirom;
- MARINO Adrian, (2006), *Descoperirea Europei*, Craiova, Editura Aius;
- NEAGOE Liviu, (2023), *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*, Chișinău, Cartier;
- NEAGOE Liviu, în dialog cu Dan Burcea, (2023), „A construi un model identitar înseamnă să ne raportăm la ceea ce ne validează alteritatea”, *Observator cultural*, nr. 1178. Versiune online accesibilă la: <https://www.observatorcultural.ro/articol/a-construi-un-model-identitar-inseamna-sa-ne-raportam-la-ceea-ce-ne-valideaza-alteritatea-celalalt-strainul/> (11.12.2023)
- NOICA, Constantin, (1944), *Pagini despre sufletul românesc*, București, Ed. Luceafărul;
- ORNEA, Zigu, (1980), *Tradiționalism și modernitate în deceniul al III-lea*, București, Ed. Eminescu;
- PLEȘU, Andrei, (1996), *Chipuri și măști ale tranziției*, București, Ed. Humanitas;
- PLEȘU, Andrei, (2007), *Comedii la porțile Orientului*, București, Editura Humanitas;

RALEA, Mihai, (1997), *Fenomenul românesc*, București, Editura Albatros;

RĂDULESCU-MOTRU, Constantin, (1910), *Sufletul neamului nostru, calități bune și defecte*, București, Editura Lumen;

RĂDULESCU-MOTRU, Constantin, (1996), *Etnicul românesc. Naționalismul*, București, Editura Albatros;

VULCĂNESCU, Mircea, (1991), *Dimensiunea românească a existenței*, București,, Fundația Culturală Română.

Bibliografie minimală

MARINO, Adrian, (2005), *Pentru Europa, Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Ed. Polirom;

NEAGOE Liviu, (2023), *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*, Chișinău, Cartier;

ORNEA, Zigu, (1980), *Tradiționalism și modernitate în deceniul al III-lea*, București, Ed. Eminescu;

Preambul. Europa/europenism/românism. Definirea conceptelor

Europa nu înseamnă doar Uniunea Europeană (o construcție politică) sau un continent (geografie), ci și o „comunitate de destin” (în termenii lui Edgar Morin, intelectual francez, profund marcat de spiritul european).

Pentru omul de stat francez Charles de Gaulle, Europa însemna spațiul „de la Atlantic la Urali” (nu o limita, așadar, la ce reprezenta Uniunea Europeană în anii 1960, în pofida războiului rece care diviza Europa).

Europenismul este un concept creat în secolul al XIX-lea, de scriitorul francez Victor Hugo (care visa la Statele Unite ale Europei, proiecta cu mai bine de un secol înainte crearea monedei unice etc.).

În România, Adrian Marino a folosit sintagma „**complexul Dinicu Golescu**” în care a văzut un simbol al pașoptismului orientat către Occident, deci către Europa, încarnat de elite profund europene.

Constantin Rădulescu-Motru a fost inițiatorul revistei *Ideea europeană* (1919-1928).

Ce ne face europeni (dincolo de așezarea noastră pe continent) ? Răspuns : latinitate, cultură (inclusiv literatură) etc.

Ideea europeană „nu poate fi decât ostilă (...) față de un alt mare și foarte puternic obstacol antieuropean românesc : spiritul etnicist, europenist, naționalist, izolaționist, localizat la „sat”, în comunitatea rurală, declarat unic „izvor” al tuturor valorilor și creațiilor spirituale românești.” (MARINO, Adrian, (2005), *Pentru Europa, Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Ed. Polirom).

Prin aceste fraze, Adrian Marino semnală, încă din anii 1990 și începutul anilor 2000 (înaintea aderării României la Uniunea Europeană), existența unui spirit etnicist, naționalist, izolaționist, conform căruia doar valorile zise naționale, românești, au valoare.

Naționalismul a fost atât de puternic în România, încât a penetrat chiar și comunismul în ultima sa fază (național-comunismul). Internaționalismul comunist („Muncitori din toate țările, uniți-vă !” s-a transformat în etnicism)

Și pentru că în prezent, polarizarea este o problemă foarte actuală pe plan global, trebuie, și în România, să fim vigilenți față de tendința către excese, exacerbări, care complică lucrurile.

Altiminteri, **etnocentrism** și **europenism** sunt termeni deopotrivă **opuși și complementari**.

Europeanism și etnocentrism.

Europa/România/Europeanism/Etnocentrism (românism). Definirea conceptelor.

La început a fost cuvântul... Pentru filologii care sunteți, locul în care cuvintele sunt considerate în sine, în esența lor, sunt dicționarele. Să mergem așadar și noi la dicționare. Și când vorbim de dicționare românești, spontan ne gândim la... *DEX, Dicționarul Explicativ al Limbii Române* (Univers Enciclopedic, 2016).

Să începem cu termenul „**Europeanism**”.

Or, ce descoperim? Cuvântul nu figurează acolo, în *DEX*... Avem, desigur, „european, -ă”, „europeancă”, „europenesc”, „europenește”, „(a) europeniza”, „europenizare”, ba chiar și „eurosceptic”, fără a mai menționa termeni precum „euro”, „euroatlantic, -ă”, ori „eurocent”, „eurodolar”...

Dacă ne uităm și în dicționare din alte țări, într-un faimos dicționar de limbă franceză, *Le Nouveau Petit Robert* de Paul Robert, „Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française », texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey (2008), găsim, bine mersi, termenul:

EUROPÉANISME n. m. – 1807, de *européen*. Caractère européen, goût de ce qui est européen. „je penchais pour vous par européenisme” *Napoléon*. SPÉCIALT (1969) Position politique favorable à l’unification de l’Europe. On dit aussi **EUROPÉISME**.

Totuși, în limba română, termenul – folosit evident de multă vreme – chiar nu e consemnat în niciun dicționar? Evident că este consemnat. Comod, ne vom îndrepta către *dexonline.ro*, unde aflăm termenul, reproduș după 3 dicționare:

1) *Micul Dicționar Academic*, ediția a II-a, 2010: **europenism**. Se specifică faptul că termenul este atestat în *Limba română* din 1957. Etimologia: fr. „**EUROPÉANISME**”. Se mai precizează acolo **că este un termen neobișnuit**, „Cuvânt, formă sau construcție sintactică, împrumutat (fără necesitate) dintr-o limbă europeană (și neasimilate).”

Dexonline.ro reproduce apoi definiția din *Dicționar de cuvinte recente*, ed a II-a, 1997 (editura Logos): **europenism** s. n. Caracter european, atitudine favorabilă unității europene ◇ „„Preferanții» ar manifesta înclinație pentru «**europenism**» și «universalism», ceilalți pentru «naționalism».” Luceafărul 11 II 84 p. 1. ◇ „Apar situații în care **europenismul** este în pericol.” ◇ „22” 30/95 p. 4. ◇ „„22» este o publicație devotată valorilor democrației și **europenismului**.” ◇ „22” 35/95 p. 3

(din fr. *européisme*; cf. fr. *européanisme*, it. *europesimo*, engl. *Europeanism*; DMC 1968, PR 1969; DN3)

În fine, *Dexonline* consemnează prezența termenul *europenism* și în *Dicționarul ortografic* (2002).

Europeanismul, conform cu Wikipedia:

Europeanismul este o poziție politică care favorizează [integrarea europeană](#) și aderarea la [Uniunea Europeană](#) (UE).^[1] Acesta include și federaliștii europeni mai radicali, care caută

să creeze un singur superstat cunoscut informal ca Statele Unite ale Europei.^[1] Un termen conex este "Eurofil".^[1]

Ca atare, este opusul [euroscepticismului](#), care se referă la atitudinile politice sceptice față de integrarea europeană sau opuse acesteia.^[2]

Note

1. ^ [a](#) [b](#) [c](#) Krisztina Arató, Petr Kaniok (editors). *Euroscepticism and European Integration*. Political Science Research Centre Zagreb, 2009. p.40
2. [^](#) Michael Ray. „[Euroskeptisism](#)”. Accesat în 6 septembrie 2020.

Să trecem acum la cel de-al doilea termen al nostru : **ETNOCENTRISM**, prezent în *DEX*, spre deosebire de primul:

ETNOCENTRISM s.n. Tendință de a considera valorile și modelele culturale ale propriului grup ca fiind superioare celor ale altor grupuri. Din fr. **ethnocentrisme**, engl. **ethnocentrism**.

Nu mai citez consemnările din *Dexonline.ro* pentru **ethnocentrism**, cu trimitere la mai multe dicționare, dar cu aceeași definiție în mare.

Le Nouveau Petit Robert :

ETHNOCENTRISME n. m. – 1961. Angl. *ethnocentrism* (1906). ETHNOL. SOCIOL. Tendance à privilégier le groupe social, la culture auxquels on appartient et à en faire le seul modèle de référence. « Haine de l'autre homme : cela se traduit aujourd'hui par ethnocentrisme. Un groupe se considérant comme humain par excellence dénie cette qualité aux autres membres de l'espèce » **FINKIELKRAUT**.

Etnocentrismul, conform cu Wikipedia, enciclopedia liberă :

Etnocentrismul este un termen utilizat în [științele sociale](#) și [antropologie](#) pentru a descrie tendința de a judeca o altă cultură în raport cu propria cultură și a considera valorile celei din urmă drept superioare^[1] - în special cu privire la [limbaj](#), [comportament](#), obiceiuri și [religie](#).^{[2][3]} Aceste aspecte sau categorii sunt criteriile în baza cărora se definește identitatea culturală a fiecărei etnii.

Termenul „etnocentrism” provine din termenul [grec](#) *ethnos* care înseamnă „națiune, popor sau grup cultural” și termenul [latin](#) *centric* care înseamnă „centru”. Acesta a fost utilizat pentru prima dată în științele sociale de către [sociologul](#) american [William G. Sumner](#) în lucrarea sa din 1906 intitulată *Folkways*.^[4] Etnocentrismul este descris aici drept „termenul tehnic pentru convingerea conform căreia grupul cuiva reprezintă standardul, iar orice altceva este măsurat și evaluat în raport cu acesta”. Mai mult, Sumner îl caracterizează drept primul pas către [mândrie](#), [vanitate](#), sentiment de superioritate și [dispreț](#) față de străini.^[5]

În lucrarea [The Authoritarian Personality](#), [Theodore W. Adorno](#) și colegii săi din cadrul [Școlii de la Frankfurt](#) au formulat o definiție mai largă a termenului în baza unei distincții de tipul

„noi vs. ei^(d)”, considerând că etnocentrismul „cuprinde o atitudine pozitivă față de propriul grup etnic/cultural (noi) și o atitudine negativă față de un alt grup etnic/cultural (ei)”. Ambele atitudini sunt consecințe ale unui progres intitulat *identificare socială* sau *contra-identificare socială*.^[6]

Note

1. [^](#) [Dexonline.ro](#). „[Etnocentrism](#)”. Accesat în 25 aprilie 2020.
2. [^](#) McCornack, Steven; Ortiz, Joseph (2017). *Choices and Connections: An Introduction to Communication*. Boston, New York: Bedford/St.Martin's. p. 109. ISBN 978-1-319-20116-6. OCLC 1102471079.
3. [^](#) *Oxford Bibliographies*. „[Ethnocentrism](#)”. Accesat în 25 aprilie 2020.
4. [^](#) Shala, Blerim; Cooper, Robin (2014). Thompson, Sherwood (ed.). *Encyclopedia of Diversity and Social Justice*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers. ISBN 978-1-4422-1606-8. OCLC 900277068.
5. [^](#) Sumner, William Graham (1906). [Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals](#). Ginn and Company. p. 13. Retrieved 18 January 2019.
6. [^](#) Motyl, Alexander J. (2000). "Ethnocentrism". *Encyclopedia of Nationalism* (Two-Volume Set ed.). Elsevier. pp. 152–153. ISBN 9780080545240.

Ce este Europa?

-geografie („de la Atlantic la Urali” – Charles de Gaulle), continent fără granițe reale clar delimitate cu Asia;

-istorie (de asemenea, cu frontiere schimbătoare). „Interacțiunile dintre popoare, culturi, clase, state au țesut o unitate plurală și contradictorie.” (Morin, 23). Statele-națiuni ale Europei au apărut în urma schismei creștine, Marea Schismă (1054). Noțiunea de Europă s-a hrănit constant din *diviziunile și conflictele* Europei; este un proiect în mișcare.

-cultură: rădăcini iudeo-creștino-greco-latine. Și, ca să nu ne lungim, să ne gândim doar la Literatură (Montaigne, Pascal, Rousseau, Proust, Molière, Shakespeare, Cervantès, Rimbaud, Shelley, Novalis, Hölderlin, Balzac, Flaubert, Tolstoi, Dostoievski; de menționat fiind și Thomas Mann, Stefan Zweig, Romain Rolland, despre care Morin afirmă că „deși au scris în propria lor limbă, vorbeau europeană”).

-construcție politico-economico-strategică, poate și culturală (Uniunea Europeană, cu care uneori termenul mult mai vast și complex de Europa se confundă): Crearea Consiliului Europei (1949), Comunitatea europeană a cărbunelui și a oțelului (1951). Cuplul franco-german. Reconstruirea națiunilor după război. O nouă solidaritate europeană se afirmă azi în fața războiului din Ucraina.

Edgar Morin, *Penser l'Europe*, (1990), Édition revue et complétée, Paris, Gallimard, « Folio »

Edgar Morin, deja menționat de mine, care anul acesta a împlinit 103 ani și care continuă să aibă o viață de intelectual public, autorul volumului *Penser l'Europe/Gândind Europa*, își subintitulează prologul lucrării, în mod paradoxal « Souvenirs d'un anti-européen » (Amintiri ale unui anti-european).

Autor „european” emblematic, mai ales prin publicarea acestei cărți, *Gândind Europa*, E. Morin s-a considerat imediat după cel ce-al Doilea război mondial „anti-european” pentru că era profund dezamăgit de derivatele totalitare de care civilizația europeană fusese capabilă și dezgustat de „noua Europă” pe care dorise să o construiască Hitler. Se simțea Morin dezamăgit și de istoria colonizării a vaste spații din lume de către europeni. Pentru că trebuie să avem în vedere că Europa nu e doar tărâmul umanismului, al rațiunii, al democrației. Deci nu trebuie nici să idealizăm Europa. Europa a fost de-a lungul secolelor, în egală măsură, spațiul unor confruntări barbare, un loc pe care s-a vărsat mult sânge nevinovat. Europa e complexă, e „un complex”, cum scrie E. Morin.

Aparenta contestare a Europei de către E. Morin, după cel de-Al Doilea război mondial, avea drept altă cauză și viziunea sa „planetară”, dar nu mai puțin europeană. Or, să-i dăm cezarului ce-i al cezarului : tocmai educația europeană l-a învățat pe Morin, și ne învață pe noi toți, că, dincolo de patria noastră, există Omenirea (umanitatea), că naționalismul limitat ne închide, ne împiedică să gustăm plăcerile cosmopolitismului, ceea ce poate fi apreciat din fiecare cultură, de la fiecare etnie. (5, 17)

Morin ne învață să gândim Europa în primul rând ca pe o „comunitate de destin” (înainte de a o considera ca pe o comunitate de interese comune – *communauté de destin* - *communauté de dessein*). Destin comun.

Europa – proiect continuu, criză permanentă.

În proiectul european, un rol major l-au jucat intelectualii, și tradiția de gândire critică a care au instalat-o. Morin vorbește chiar despre Europa numind-o o „provincie meta-națională” (Epilogue, 227).

Ce este România?

Aflăm unele răspunsuri în lucrarea lui Lucian Boia, *România. O țară la granița Europei*

Lucian Boia, (2007), *La Roumanie. Un pays à la frontière de l'Europe*, traduit du roumain par Laurent Rössion, Nouvelle édition revue et augmentée, Paris, Les Belles Lettres.

Lucian Boia semnalează faptul că România are o geografie și o istorie destul de imprecise.

Geografic este România o țară din Europa de Est, din Balcani, din Europa centrală?

România, rezultată în 1859 din unirea Principatelor Moldova și Țara Românească, și dublată ca teritoriu în urma celui de-al Doilea Război mondial, cu Transilvania alăturată, este legată prin Valahia de Balcani, prin Moldova cu sudul, dar și cu nordul (Polonia) sau Estul, iar prin Transilvania este conectată la Europa centrală și oarecum la Occident.

Istoric, teritoriul României actuale a fost mereu la granița marilor ansambluri politice și civilizaționale, la răscrucea Imperiilor: în Antichitate, limita dintre lumea romană și „barbari” se situa aici, la noi; tot aici era și marginea Imperiului bizantin și mai târziu a celui Otoman (17). La începutul epocii moderne, 3 imperii (otoman, habsburgic și rusesc) se întâlneau pe teritoriul actual al României.

Această situație complexă, la răscruce de Imperii, nu putea să nu implice contradicții și căutări constante în procesul de dezvoltare. Modernizarea României nu putea decât să fie traversată, marcată de contradicții, de tensiuni, în primul rând *tensiunea dintre local și străin, dintre tradiție și modernitate*.

Mircea Martin, (2002), *G. Călinescu și „complexele” literaturii române*, ediția a II-a, cu un Argument al autorului, Postfață de Nicolae Manolescu, Pitești, Paralele 45. În special „Prolog” (15-49): „Discuțiile în jurul tradiției s-au purtat și se poartă încă la noi cu o insistență și cu o patimă care aiurea au fost de mult istovite. La fel, problema specificului național și a raporturilor lui cu universalitatea îl preocupă intens pe intelectualul român.” (15)

Pașoptismul – integrarea în sincronia desfășurării ideologiei social-politice, culturale, artistice europene

Iluminismul și pașoptismul

MARINO, Adrian, (2005), *Pentru Europa, Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Ed. Polirom; în special partea a IV, „Aspecte documentare românești”

Descoperirea Europei de către elitele românești se produce începând cu finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor. Vorbim de epoca Luminilor, a Iluminismului, care reverberase până în țările române. Ideile circulau. Din fericire, putem spune, descoperirea Europei a fost însoțită de o altă revelație, interesantă pentru ceea ce urmărim la acest curs, și anume **descoperirea propriei „ființe” românești**. „Luminile europene ajută în mod hotărâtor spiritul românesc să-și descopere propria identitate, să-și formuleze propriile aspirații, convingeri și dimensiuni europene” (158) „Exponenții culturali ai poporului român simt și proclamă fără emfază, dar cu energia unei certitudini absolute, un fapt într-adevăr tulburător: de a fi europeni, de a fi ‘în Europa’, a vorbi o ‘limbă europeană’, a trăi într-o ‘țară europeană’ (158).

Mai mult decât o chestiune de geografie sau de geopolitică, Europa era pentru iluminiștii români o noțiune culturală, „un pol spiritual” (158).

Europa era deci un **„model” cultural**: ideal normativ, sistem ideologic, schemă teoretică (159), unitar în toate țările românești, dar cu unele mărci regionale.

„Modul cum românii descoperă, adaptează și formulează propria lor imagine despre ‘Europa’, printr-un act de adeziune spontană, constituie însuși modul de funcționare al acestui ‘model european’. Model pe care Marino îl urmărește atent, mergând la textele epocii, multe uitate, oricum extrem de puțin cunoscute astăzi de noi.

Occidentul acesta idealizat era numit atunci „Apusul luminat”. *Ex Occidente lux*. Lumina vine de la Apus.

În 1798, arhimandritul Grigore, militant pentru introducerea limbii române în cântările bisericești, îi vede pe europeni (occidentali) în lumini extrem de entuziaste :

„Oamenii Evropei au minte ascuțită, sunt nepregetători și viteji; și cum într-însa s-au născut atâția înțelepți, atâția puitori de pravile, doftori, ritori și voevozi aleși, carii au domesticit, au învățat și au biruit pre toate celelalte neamuri ale lumii cu puterea minții lor, a limbii și a mâinii; într-însă au înflorit și înfloresc științele, meșteșugurile, bunele obiceiuri și buna nemurire ; și cum că iaște cu cuviință ca aciașă Evropă să se numească podoaba lumii.” (citad de Marino, p. 160).

Călătoriile în străinătate, în special pentru studii, au început să se înmulțească. Au apărut primii bursieri. Au început să apară și notele de călătorie. Dinicu Golescu, în *Însemnare a călătoriei mele* depunea mărturie despre admirația sa pentru civilizația europeană, pentru cultură, progres, ordine, confort. Călătoriile lui Dinicu Golescu sunt motivate de ducerea la studii în Bavaria și la Geneva a fiilor săi.

A fi european, pentru aceste spirite iluministe, înseamnă însă și a fi patriot. Explicația vine din aceea că a fi european înseamnă a fi pentru progres, deci și pentru propășirea patriei. Iluminismul înseamnă „despotismul luminat”, spiritul critic, începuturile laicizării societății, încrederea în știință.

Europenismul (folosim termenul nostru, chiar dacă el nu era atunci folosit) nu era pentru ei, crede Marino, „o formă ideologică de imitație, ci însuși conținutul și forma aspirațiilor fundamentale cele mai generale ale spiritului românesc pe întreaga durată a perioadei iluministe” (163)

Interesant mi se pare că pentru acești intelectuali iluminiști români interesul pentru Europa este formulat prin adverbul „înlăuntru” (a fi, a merge înlăuntru Europei) – Naum Râmniceanu, *versus* „a pleca afară” al diasporei române post-1989.

Petru Maior vede însă mult dincolo de Europa și de valorile acesteia – amintindu-ne de teoria lui Edgar Morin despre epoca planetară, când acesta (Petru Maior) afirmă :

„Toate națiile se cuprind în marea nație a neamului omenesc, iar deosebitile numiri a singuratecilor nații sunt mereu întâmplătoare.” (citată de Marino, p. 169)

Deschidere planetară, așadar, sau măcar începuturile unei astfel de reflecții moderne, dar și zorii descoperirii identității specifice, etnico-spirituale, a poporului român. Faptul va fi conștientizat și asumat mult mai bine de generația următoare, cea a pașoptiștilor, „europeni” deplin.

„Efectele acestei ‘deșteptări’ naționale sunt fecunde și adânci. Conștiința românească își descoperă noi necesități și obiective spirituale, cu profunde urmări culturale și ideologice: reabilitarea și emulația europeană, depășirea stării de subdezvoltare, dorința de integrare și, poate, mai mult decât toate acestea, recunoașterea, validarea din partea Europei a acestor eforturi și progrese.” (175)

„Europa devine prin urmare mentor, arbitru, opinie publică, juriu de onoare, comisie de premiere, autoritate care decide în toate problemele culturale, sociale și politice esențiale ale poporului român.” (177)

„Emulație creatoare” (183) – concept utilizat de Marino care este un mare europenist, cum se știe.

Totuși, Marino amintește și de „rezistențele”, „semnele de scepticism” care și-au făcut – logic, am putea spune, apariția, în aceeași perioadă.

Gr. Pleșoianu (1829) : „Dea Dumnezeu, d-acuma încolo să urmărim europenilor mai d-aproape ca să ne putem numi europeni și cu faptele nu numai cu numele.” (citată de Marino, p. 183). Avem, aici, desigur, o semnalare anticipată a celebrelor „forme fără fond”.

Mihail Kogălniceanu : „formele exterioare ale Europei” (184)

Sunt acestea luări de poziție care îl determină pe Marino să afirme :

„Imitația mecanică, exterioară, neasimilată, în proporții de masă, cu urmări profund negative: neasimilare, artificialitate, adaptare grotescă, alterarea fondului național începe de pe acum să

producă reacții inevitabile din partea spiritului critic, trezit, educat și orientat de aceeași ideologie iluministă.” (184)

Marino pomenește în sfârșit și despre cele 2 complexe : de superioritate și de inferioritate față de Occident, de Europa. Mitul „prezențelor românești”. Obsesia de a fi tradus în limbi de circulație, rușinea față de lacunele din patrimoniul cultural (lipsa dicționarelor, a gramaticilor etc.).

Junimea: Maiorescu și teoria „formelor fără fond” în contextul gândirii postrevoluționare din țările europene.

Marino evocă și Junimea, cu a sa teorie a formelor fără fond într-un scurt capitol din același volum, *Pentru Europa*, capitol în care autorul aproape că se străduiește să arate lipsa de originalitate a lui Titu Maiorescu, autorul celebrei formule, căruia îi recunoaște, totuși, capacitatea de a formula precis și categoric lucruri, sau mai bine zis o situație observată de mulți alții din generațiile anterioare.

Unul dintre acești precursori ai „formelor fără fond” ar fi chiar Ion Maiorescu, tatăl lui Titu, care critica în februarie 1838, „măimănărea lucrurilor străine, prea iubirea asupra tuturor lucrurilor străine și deosebit franțuzești” (citată de Marino, p. 194). „nu mă va înșela forma de dinafară niciodată” (*ibid.*, 194).

1868: Titu Maiorescu publică celebrul articol „În contra direcției de astăzi în cultura română” ;

1870: Titu Maiorescu rostește conferința „Forme fără fond”, despre care *Convorbiri literare* a publicat un rezumat.

Evident, importul masiv de modele culturale din epoca iluministă nu putea să nu conțină și o mișcare de reacție. Și Marino enumeră foarte numeroși intelectuali din generațiile care au precedat Junimea, critici la adresa adoptării superficiale a modelelor străine, personalități din toate cele trei țări românești, printre care C. Conachi, Mihail și Alecu Kogălniceanu, Ion Ionescu de la Brad, B.P. Hasdeu, Paris Mumuleanu, Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, Ion Ghica. Dintre ardeleni: G. Bariț (Barițiu), Simion Bărnuțiu, D.P. Marțian etc. Mișcarea era prezentă și în alte țări europene (în Italia), pe fond de critică a progresismului, de reacțiune.

Șt. Scarlat Dăscălescu, după o călătorie în străinătate făcută în 1858, scrie într-o notă despre liberali, care „copiază, maimănăză instituțiile țărilor civilizate și ni le impun.” (Marino, p. 196).

Cezar Bolliac, declara în 1861 : „noi facem legi, ca să nu se ție, facem școli ca să nu se poată învăța într-însele, facem tot ce nu voim să fie.” (Marino, p. 197).

De reținut:

-Secolul al XIX-lea românesc a fost unul extrem de complex, martor al unor schimbări radicale și accelerate ale societății.

-*Grosso modo*, pașoptiștii au dorit anularea, sau măcar reducerea accelerată a discrepanței dintre țările române și Occident prin împrumuturi masive;

-Junimiștii, dimpotrivă, văzând și consecințele nefaste ale transferurilor nesăbuite din culturile occidentale în cea românească, caracterul superficial al asimilării valorilor europene de către români într-un timp atât de scurt, au venit cu o viziune critică asupra acestor tendințe.

Titu Maiorescu – „formele fără fond” = apropiere de către o cultură a unor forme externe, aparținând unei culturi aflate la un stadiu mult mai avansat de dezvoltare și care ar împiedica crearea în cultura primitoare de forme proprii, născute din realitățile autohtone. (Iulia Cosma)

Maiorescu :

„Forma fără fond nu numai că nu aduce niciun folos, dar este de-a dreptul stricăcioasă, fiindcă nimicește un mijloc puternic de cultură. Și prin urmare vom zice: este mai bine să nu facem o școală de loc decât să facem o școală rea, mai bine să nu facem o pinacotecă de loc decât să o facem lipsită de arta frumoasă; mai bine să nu facem deloc statutele, organizarea, membrii onorarii și neonorați ai unei asociațiuni decât să le facem fără ca spiritul propriu de asociare să se fi manifestat cu siguranță în persoanele ce o compun; mai bine să nu facem de loc academii, cu secțiunile lor, cu analele pentru elaborate decât să le facem toate aceste fără maturitatea științifică ce singură le dă rațiunea de a fi.” (Maiorescu, „În contra direcției de astăzi în cultura română”, (1868), 1966: 82-83)

T. Maiorescu (în Manolescu, *Istoria...*, p. 357): „Tot ce este astăzi formă goală în mișcarea noastră publică trebuie prefăcut într-o realitate simțită, și fiindcă am introdus un grad prea înalt din viața din afară a statelor europene, trebuie să înălțăm poporul nostru din toate puterile până la înțelegerea aceluia grad și a unei organizări politice potrivită cu el.”

Ideologia culturală românească la începutul secolului XX. Între europenism și etnocentrism.

Ambianța, cadrul general la începutul secolului XX:

- frământări sociale, divergențe de viziune, ieșiri polemice, climat tensionat; Răscoala din 1907, începută în Flămânzi, Botoșani.
- „problema țărănească” – dezbateri pe tema pământului, inclusiv în publicațiile strict literare.
- avântul mișcării socialiste pe plan european, care ar fi fost chiar la originea Răscoalei din 1907;

Orientări tradiționaliste și de centru (sămănătorismul și poporanismul)

Se creează grupări ideologice și de creație în jurul unor reviste : *Sămănătorul* și *Viața românească*.

***Sămănătorul* și sămănătorismul**

Sămănătorul apare începând cu 2 dec. 1901, la București (sub direcția lui Coșbuc și a lui Vlahuță). Intențiile revistei: difuzarea unei literaturi „sănătoase”, destinate „poporului”, pe înțelesul maselor, prezentând cu precădere lumea rurală, întru prezervarea (păstrarea) comorilor spirituale naționale. Neglijarea problemelor individuale, a subiectivității.

„Pășește-n țarină sămănătorul / Și-n brazda neagră, umedă de rouă, / Aruncă-ntr-un noroc viața nouă / Pe care va lega-o viitorul... // Trudește, făcătorule de bine - / Veni-vor roii alții după tine / Și vor culege rodul – bogăția. / Tu fii soldatul jertfei mari, depline: / Ca dintr-un bob să odrăslească mia, / Cu sângele tău cald stropește glia.” (Alexandru Vlahuță, *Sămănătorul*, poezie-program publicată în primul număr al revistei, în Ileana Ghemeș, *Autohtonism și „Europeism” în spațiul cultural și literar românesc interbelic*, Univ. „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia, 2002).

N. Iorga, director al revistei din 1903, organizează și impune o doctrină bine conturată. Sămănătorismul devine o mișcare ideologică și literară dominantă în primul deceniu al sec. al XX-lea și care va continua să marcheze spiritele și ulterior, în perioada interbelică. Tezele lui Iorga își trag seva din programul *Daciei literare* și din alte texte ideologice având în centru ideea națională, istoria, folclorul.

„Suntem o revistă națională care ne oferim, care am dori să ne putem *impune* neamului românesc” (Iorga).

Inspirație rurală. Trăsături: paseism, sentimentul de rădăcină.

În acest cadru, menirea estetică a literaturii este trecută pe planul 2, chiar dacă Iorga va reuși totodată să-i impună pe unii dintre marii scriitori români de mai târziu (Sadoveanu și Goga).

Sămănătorul va fi continuată de alte reviste, printre care revista *Neamul românesc literar* (revista lui Nicolae Iorga).

N. Iorga (1871-1940). Născut la Botoșani.

Savant impresionant prin vastitatea operei (aproape 1300 de volume, 1359 de volume și broșuri, după număratoarea lui Barbu Theodorescu, plus vreo 25.000 de articole, recenzii, note), prin puterea de muncă și spiritul enciclopedic. Personalitate de factura celor ale unor Cantemir sau Hasdeu.

Patriot, naționalist, dar mânat *grosso modo* de spirit democratic, de dreptate pe criterii național(ist)e, dar implicit și sociale (atenția față de țăranime). Temperamental, tentat de unele excese (în 1906, a adunat și asmuțit studențimea pentru a manifesta împotriva spectacolelor în limba franceză de la Teatrul Național), a murit asasinat de legionari. Istoric, istoric literar, politician, „apostol al neamului” românesc, scriitor care și-a exersat talentul în mai multe genuri, animator cultural. Tradus în numeroase limbi, mare călător, conferențiar internațional. *Doctor honoris causa* al Universității Oxford, al Universității Sorbona.

Adulat și criticat pe măsura activității sale extrem de dense.

Exemplu de critică adresată lui Iorga: Al. O. Teodoreanu despre Iorga și producția sa literară: „producția și critica literară (dsa se amuză cu ambele) își au obârșia, una în puternice simțăminte, cealaltă în atente cercetări, ambele în reflecție și meditațiune, în reculegere. Dl. Iorga nu e un contemplativ. Am da un premiu aceluia care ne-ar putea indica ora când Dl. Iorga gândește. Nu are timp. E un om de acțiune, mai bine zis de trepidație, tip eminent motor. Capacitatea și conținutul comprehensiunii sale artistice nu poate fi simbolizat decât de tărtăcuță. După dejun, când nu are musafiri sau vreo redingotă de cercat, dsa, în loc să se liniștească, ia creionul și se pronunță instantaneu asupra literaturii. În privința aceasta e mai prejos decât inimicul dsale de altădată, Domnul Dragomirescu. Nu are nici candoarea, nici bonomia acestuia. Domnul Dragomirescu nu pricepe nimic și nu convinge pe nimeni: e amuzant. Dl. Iorga pricepe greșit și convinge destui: e primejdios. / Despre creațiunile dsale în literatură e de prisos să discutăm. Se știe că între o conferință și o vizită electorală, dl. Iorga „compune o poezie”. Între două feluri de mâncare înseamnă pe șervet o cugetare pentru „Neamul românesc”. Între două stații de cale ferată scrie un act de teatru. Piesele dsale s-ar putea socoti pe gări. Numere-le alții. Privite sub specia eternității, ele apar construite prin învârtituri cu bastonul în aer. Sub unghiul actualității imediate, comenteze-le cronicarii specializați.” (Al. O. Teodoreanu, „Pilula Pink a unei generații: N. Iorga”, în nr. 18, 3 mai 1925, al publicației *Țara noastră* (Cluj) p. 578, în Ghemeș, p. 29).

Precoce, Nicolae Iorga debutează în presă la 13 ani, în volum (2 volume, de poezie și de critică) la 22 de ani. Licențiat în limbi clasice la Iași la 18 ani, diplomă de la Ecole des Hautes Etudes din Paris în 1893, an în care obține și un doctorat în istorie și literatură la Leipzig. La 24 de ani, profesor titular la Universitatea din București, iar

înainte de împlinirea vârstei de 26 de ani devine membru corespondent al Academiei Române.

Își începe activitatea sub auspiciile lui Maiorescu, considerând pentru multă vreme Junimismul o mișcare salutară, chiar dacă el însuși avea convingeri politice diferite, cum remarcă Manolescu (*Istoria critică...*, p. 464).

Viziune naționalistă încă din tinerețe, care s-a accentuat cu înaintarea în vârstă:
„Poporul e național, fiindcă el e națiunea”. (în Manolescu, *Istoria critică...*, p. 464).
„Lumea claselor superioare e mai totdeauna streină de aceea a masei națiunii.” (în Manolescu, *Istoria critică...*, p. 464).

„Avem un stat național fără o cultură națională, cu o spoială străină, franțuzească.” (*O luptă literară* – volum de publicistică majoritar din *Sămănătorul*, în Manolescu, *Istoria critică...*, p. 466).

„Se cetește multă literatură străină la noi, dar fără alegere și într-o singură limbă, cea franceză. Se întâmplă că această literatură franceză (...) este și a fost totdeauna artificială.” (*O luptă literară* – volum de publicistică majoritar din *Sămănătorul*, Manolescu, *Istoria critică...*, p. 466).

Iorga credea că sufletul românesc este falsificat prin împrumutul de modele străine, franceze, în special.

Printre lucrările sale fundamentale se numără *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea* (2 vol.), *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea* (3 vol.), *Istoria literaturilor romanice* (3 vol.), *Istoria literaturii românești contemporane* (2 vol.). Fenomenul literar este văzut de Iorga în contextul mai larg cultural. Talent scriitoricesc neîndoios, demonstrat mai ales în *Oameni cari au fost*. A mai scris poezie, memorii, jurnale, literatură de călătorie, studii, eseuri, teatru pe teme istorice, etc. etc.

Ca istoric literar :

În *Introducerea sintetică* (curs din anii 1928-1929 la Universitatea București), o istorie a literaturii române, Iorga „pleacă de la premisa că orice literatură își îmbracă mai întâi în haine străine fondul propriu. Cultura slavonă din secolele XVI-XVII nu reflectă sufletul românesc, fiind ea însăși una de împrumut; era cultura biblică trecută de la Bizanț la slavii sud-dunăreni. Limba română cea mai veche ar fi aceea a poeziei, dar nescrisă până târziu. E limba păstorului de oi, dar nu acela romantic din *Istoria* din 1901, care privește cerul, ci acela pentru care cântecul rezulta din practica zilnică, atunci când își scotea oile la păscut ori le trecea prin strunga stâniei pentru ca să le mulgă. Iorga era de părere că nu putem ști cum arăta această poezie populară din secolele trecute, fiindcă ea „s-a ținut în pas cu vremea”, așa că până la noi ajung de obicei numai formele din urmă.” (Manolescu, p. 469).

Acuzei de naționalism și de neglijare a esteticului, în încheierea la *Introducerea sintetică*, Iorga scria (despre spiritul *Sămănătorului*).

„O literatură sănătoasă, inspirându-se de la realitatea națională, tinzând la soluții de care poporul românesc avea nevoie în acel moment, deloc indiferentă pentru latura estetică, cu desăvârșire capabilă de a se pune în curent cu tot ceea ce reprezenta literatura apuseană de pe acea vreme, aceasta a fost *Sămănătorul*. (Iorga în Manolescu, p. 470).

Nicolae Iorga – omul politic, fondator al Partidului Naționalist-Democrat. A pariat pe organicitate, pe evoluția progresivă și organică a societății românești.

„Eu nu cred în reforme, eu cred în educația poporului, care ea poate da o valoare oricărei forme legale. Eu nu cred în Constituții vrăjitoare, ci în conștiința care spontan dă articole de Constituție, chiar când n-au fost scrise niciodată pe hârtia albă. Eu nu cred în sfaturile care vin de sus și nu ajung niciodată jos: dar cred în voința de jos așa de puternică, încât să deie câte texte de legi voiți sus. Eu nu cred în abstracția care nu va ajunge niciodată să fie element concret, dar cred în puterea elementului concret capabil de-a elabora cele mai superioare elemente de abstracție. Eu nu cred în revoluții care dăruie înaintea de a ști ce creează și cum poate fi primit ceea ce vrea să creeze în realitățile asupra cărora creează, dar cred în evoluția înceată, culturală, care tot ce câștigă asimilează. Revoluție înseamnă de multe ori să dai flămândului un superb ospăț din care să crape a doua zi; iar evoluție înseamnă să-i dai pe încetul ce-i trebuie lui pentru ca să elaboreze potrivit cu necesitățile lui organice, și în fiecare moment să fie puternic cum fusese înainte.” (N. Iorga, discurs din 10 decembrie 1922, „Doctrina naționalistă”, din vol. *Doctrinile Partidelor Politice*, în Deptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet, II, *Intrarea în lumea modernă*, Editura Dacia, Cluj, 1992, pp. 219-220).

Alte voci sămănătoriste: Ștefan Octavia Iosif, Octavian Goga (*Poezii* – 1905, *Ne cheamă pământul* – 1909); Ioan Alexandru Brătescu-Voinești (*În lumea dreptății* – 1906, *Întuneric și lumină* – 1912).

Acești scriitori și mulți alții ca ei vor coabita cu scriitori mânați strict de idealurile estetice (Șt. Petică, Dimitrie Anghel, Ion Minulescu, George Bacovia).

Doctrina sămănătoristă, care a continuat după Marea Unire, este numită îndeobște „neosămănătoristă”. Aceasta va continua să se manifeste de-a lungul întregii perioade interbelice.

Multe reviste, mai mult sau mai puțin efemere, a căror existență s-a datorat în special activismului frenetic al lui Iorga, s-au revendicat de la această doctrină.

De exemplu: *Junimea literară*. *Revistă literară* (1904, la Cernăuți; 1904-1914, la Suceava, 1925-1939, la Cernăuți, redactor responsabil Iancu I. Nistor, între 1925-1935, Director Iancu I. Nistor) – cultivarea maselor, promovarea literaturii române de valoare care să contracareze „înfrăuririle străine, care pot înăbuși orice dezvoltare liberă a

particularităților noastre naționale”. Colaboratori: Nicolae Iorga, Emil Gârleanu, Alexandru Brătescu-Voinești, ș.a.

Neamul românesc, Neamul românesc literar etc. (Ghemeș, p. 26).

***Viața românească* și poporanismul**

Viața românească (Iași, apoi București, 1906-1916; 1920-1940), revistă cu influență la începutul sec. al XX-lea, a avut de asemenea în vedere lumea rurală, promovarea caracterului național în literatură. Interesul celor care au gravitat în jurul acestei reviste însă era unul de natură socială. Mișcarea rezultată: *poporanismul*.

„satului-muzeu, satului-arhivă folclorică, din literatura sămănătoristă, *Viața românească* i-a opus, programatic, satul măcinat de mizerie, minat de contradicții, satul ce se cerea smuls din înapoierie”. (D. Micu, „Tradiționalism și modernism la începutul sec. XX”, în Zoe Dumitrescu Bușulenga (coord.), *Istoria literaturii române. Studii*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979, p. 194).

Doctrinari ai poporanismului: Constantin Stere, G. Ibrăileanu (în căutarea „țăranului sărac, țăranul care are nevoie de reforme, de ridicare, de transformare”).

Sămănătorismul = idilism, romantism idilic *versus* **Poporanismul** = realism social, criticism, dar și un romantism vizionar, mesianic (D. Micu, art. cit.). Reprezentanți ai poporanismului: Sadoveanu, Goga, Agârbiceanu, Gala Galaction – se observă că aceștia au fost și colaboratori ai revistei *Sămănătorul*.

G. Ibrăileanu (1871-1936) – critic literar, exponent al orientării materialiste (continuator în acest sens al lui C. Dobrogeanu-Gherea). Alături de E. Lovinescu, „cel mai de seamă critic și istoric literar din prima generație postmaioresciană” (N. Manolescu, 2008, p. 459). Foarte diferit de N. Iorga, situat la polul opus. Citat din C. Ciopraga: „Prin nimic nu se apropie Ibrăileanu de N. Iorga, alt critic de direcție, personaj polimorf, exploziv, romantic, paseist, fanatic al unor convingeri, izbucnind brusc din cabinetul de lucru în amfiteatrul cu sute de auditori. Sceptic în sens cartezian, științific, nu paralizat de ordinară îndoială, Ibrăileanu dispune de rezerve de elan împărțite generos. La proiecte meditează nocturn, aparent abstras, într-o solitudine cvasi-ascetică. Pentru impunerea unei opinii, interlocutorul diurn, timid, delicat, devine polemist. Argumentele lui întrețin, de numeroase ori, ceea ce el numea *campanii*.” (C. Ciopraga, p. 5).

Ibrăileanu recunoaște rolul funcției sociale a literaturii, în contra estetismului (adică „arta pentru artă”). Dar a fost un rafinat literat, și chiar romancier (*Adela* - 1933). A scris despre scriitori români și universali. Profesor la Universitatea din Iași. Conservator temperat, dar „fîn degustător de literatură modernă” (N. Manolescu, 2008, p. 459). Astăzi încă prețuit de cei mai progresiști dintre criticii și intelectualii români – Mihai Iovănel -, este, oricum, mult mai citit și mai validat decât Iorga. Ibrăileanu este considerat chiar un om în avans asupra timpului său (între altele, prin viziunea sa despre rolul și recunoașterea femeii în societate). Spre deosebire de Iorga, care este „datat”, ale cărui idei și-au trăit traiul și mâncat mălaiul...

Spiritul critic în cultura românească (publicat inițial în volum în 1909), unul dintre cele mai importante studii ale lui G. Ibrăileanu are ca prima propoziție a cărții: „Poporul român n-a avut norocul și onoarea să contribuie la formarea civilizației europene”. Mai departe : „Românii, care n-au creat aproape nimic, au împrumutat aproape tot. Toată istoria culturii române, de la sfârșitul veacului de mijloc până azi, e istoria introducerii culturii străine în țările române...” Aceste fraze îl vor determina pe Nicolae Manolescu să scrie în a sa *Istorie*: „Prooccidentalismul lui Lovinescu este palid în raport cu această teză care iese din gura tovarășului de idei naționale al basarabeanului C. Stere.” (Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, p. 461). De altfel, *Istoria civilizației române moderne* a lui E. Lovinescu (1924-1925) pare a fi fost concepută ca o replică la *Spiritul critic*... al lui Ibrăileanu.

Fapt e că *Spiritul critic în cultura românească* pune problema raporturilor dintre cultura română și diverse culturi occidentale (C. Ciopraga, p. 6). Chiar dacă Ibrăileanu are în vedere sec. XVI-XIX, accentul este pus în carte pe perioada 1840-1880. Ibrăileanu contestă existența unei tradiții culturale solide în Muntenia și insistă pe tradiția culturală a Moldovei. Autorul îi recunoaște însă Munteniei geniul politic și faptul că a știut să îmbrățișeze revoluțiile (cei mai mulți revoluționari de la 1848 provin din Muntenia). Criticul consideră că moldovenii, mai pasivi, sunt mai puțin tentați de a îmbrățișa ultima modă politică sau literară. De aceea, moldovenii nu iau de-a gata un model cultural decât după un atent examen critic. Moldovenii ar avea discernământ critic și de aceea lor li s-ar datora adevăratul progres, care nu constă în imitarea fără rezerve a culturii occidentale.

Ibrăileanu: „Era nu numai fatal, dar chiar necesar ca țările române să lepede haina turco-fanariotă și să se organizeze europenește; ca românii să-și îmbogățească limba cu cuvinte nouă, corespunzătoare cu lucrurile și ideile nouă introduse; ca în locul obiceiurilor fanariote să se introducă obiceiuri europene; ca românii să producă și ei o literatură cultă (căci aveau numai una populară). Dar întrebarea era: *cum*?

Pentru a răspunde bine la această întrebare, se cerea o mare putere de analiză și un mare simț de răspundere, căci din rezolvarea greșită a acestei probleme, putea să rezulte o organizare a țării nepotrivită cu *nevoile* acestui popor (și nu cu *sufletul* lui, căci organizările statelor se repetă la popoare deosebite ca suflet, dar asemănătoare în evoluția socială), o limbă schimonosită și neconformă cu geniul limbii românești, obiceiuri care să nu însemne un progres față de morala fanariotă, o literatură care să nu fie conformă cu *spiritul* românesc și rezultat al acestui spirit.

Era, deci, încă o data, nevoie de un spirit critic, care să cerceteze elementele culturii apusene și să valideze numai pe cele care, ca să păstrăm comparația de mai sus, erau proprii pentru a pune în valoare energia și capacitățile românești.” (Ibrăileanu, *Spiritul*..., p. 38).

Revista *Convorbiri critice* (1907-1910) milita pentru autonomia esteticului. Director: Mihail Dragomirescu, care vedea în critica literară o știință. Rămas cunoscut prin a sa teorie a capodoperei.

Scriitorii activi la începutul sec. al XX-lea par să fie cu atât mai valoroși cu cât s-au ferit de a ilustra în textele lor o doctrină sau alta, lăsându-se conduși, mai mult sau mai puțin conștient, de principiul autonomiei esteticului.

Bibliografie selectivă

C. Ciopraga, „Introducere”, G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Ediție selectivă, introducere, note și tabel cronologic de Const. Ciopraga, Junimea, Iași, 1970, pp. 5-16.

Iulia Cosma, „Despre studiul traducerii în istorie și problemele spațiului cultural românesc de secol XIX: încercare de conturare a unei direcții de cercetare” (în curs de publicare)

Ileana Ghemeș, *Autohtonism și „Europeism” în spațiul cultural și literar românesc interbelic*, Univ. „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia, 2002

G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Ediție selectivă, introducere, note și tabel cronologic de Const. Ciopraga, Junimea, Iași, 1970.

Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Paralela 45, Pitești, 2008.

D. Micu, „Tradiționalism și modernism la începutul sec. XX”, in Zoe Dumitrescu Bușulenga (coord.), *Istoria literaturii române. Studii*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979, p. 193-214.

Perioada interbelică. Antinomiile din sfera culturală a secolului XX. Dramatismul înfruntărilor.

Climatul cultural european (Ideile privind relația cultură-civilizație avansate de: O. Spengler, H. Keyserling, N. Berdiaev, L. Romier)

Suntem de-acum ajunși cu analiza sumară despre europenism și etnocentrism în **perioada interbelică**, o epocă zbuciumată, dezbinată, cu tendința de a îmbrățișa extremele, într-o ambianță inflamabilă. Oarecum, cam ca epoca noastră.

Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, editura Eminescu, București, 1980, 667 p., în special cap. III, „Rațiunea și raționalismul – sub acuzare” (pp. 235-300)

Deceniul al 3-lea al sec. XX – „deceniu de răscruce” (Z. Ornea, p. 237). Bogat în dezbateri de idei, cu o viață publicistică intensă, cu impact asupra viziunii despre literatură inclusiv.

Iraționalismul câștigă teren. Rațiunea și raționalismul sunt recuzate (contestate) în bună măsură, chiar majoritar.

Dar ce se întâmpla în Europa în acest deceniu al 3-lea? Mișcarea de idei – chiar și în epoci îndepărtate de a noastră – trece ușor granițele naționale, privește întreaga Europă, așa cum am văzut. Există un aer al timpului care marchează spiritele. În plus, generațiile interbelice de intelectuali români beneficiază de mobilități, au călătorit în străinătate, au simțit transformările care se petreceau în marile centre culturale europene (Berlin și alte mari orașe germane, Paris, desigur etc.).

Era predominant un sentiment de disoluție, după Primul război mondial, război zis industrial, în care inovațiile științei au dus la un carnagiu teribil, au servit războiului; cu imense pierderi materiale și umane (despre efectele Primului război mondial asupra vieții materiale și spirituale și asupra incapacității individului de a comunica experiența trăită, vezi și scrierile unui Walter Benjamin din aceeași perioadă).

S-a adăugat, pe plan global, Marea criză economică din anii 1929-1937, pe fond de supraproducție capitalistă. Pierderi enorme, neîncredere în progres: cocktail exploziv.

Rațiunea și raționalismul (văzute deodată ca trăsături responsabile de progresul orb) au fost considerate, în parte, responsabile de aceste situații.

Ca revers, se creează și accentuează, devenind pe alocuri predominant, un curent misticist, anti-raționalist (însoțit de o veritabilă fascinație pentru religiile și ideologiile orientale: budism, brahmanism).

Filozofi și alți gânditori la modă pe plan european: Oswald Spengler, Herman Keyserling, Ludwig Banner, Ludwig Klages, Nikolai Berdiaev, Jacques Maritain, Henri Massis, Rabindranat Tagore etc. Aceștia au aduc critici la adresa modernității și a miturilor acesteia. Erau conștiințe nefericite, nihiliste, nietzscheene, care se manifestau împotriva „*rațiunii calculatoare a tehnicului și economicului*” (Mihai Gheorghiu, *Reversul istoriei. Eseu despre opera lui Mircea Eliade*, ed. 2, 2016, p. 407).

Germania a fost prada și terenul de experimentare primordial al acestui curent antiraționalist. Și era aproape fatal ca acest lucru să se întâmple în Germania, țară învinsă și umilită după Primul război mondial.

O lucrare cu mare influență în interbelic: *Declinul Occidentului*, de Oswald Spengler, scrisă înainte de 1914, apare remaniată în 1918, cu o ediție definitivă în 1922. Conform autorului, nu doar Germania, conjunctural, era decadentă, ci întreg Occidentul. Decadență este văzută ca ireversibilă, aducându-se explicații așa-zis „științifice”. Carte cu o imensă influență (încă și astăzi citată, în ciuda caracterului polemic), fondându-se pe elemente de filozofie, istorie, teoria și istoria artei și a filozofiei, a instituțiilor, a tehnicii. Cum remarcă Z. Ornea, „ceea ce a adus, incontestabil, nou Spengler este înlocuirea criteriului cronologic cu unul morfologic. Fenomenele culturale nu mai sunt discutate ca expresii ale temporalului (ale continuității), ci, cumva, *sub speciae aeternitatis*, căutând peste tot structura originară, arhetipul.” (Z. Ornea, p. 242)

Spengler caută acum nu **cauza** evoluției, ci a **decadenței**. Se naște o antinomie care va fi preluată de alți gânditori și care va avea un mare succes și în România: **antinomia cultură-civilizație**. Prin această dihotomie, autorul, O. Spengler, prefigurează prăbușirea edificiului cultural european.

Cultură=diversele forme de creație spirituală, unică, nereproductibilă, originală.

Civilizație= civilizația materială, produs al imitațiilor, importabilă și exportabilă.

Cultura este văzută ca un organism viu care se naște, crește și moare.

Civilizația= sfârșitul culturii, ba chiar „negația ei” (Z. Ornea, p. 243).

Raționalul și raționalismul (invenții ale sec. XVIII și XIX), prin lucrarea lor, ar ucide cultura (sunt menționate ca exemple diverse momente din istorie, decadența Imperiului roman, dar și Occidentul contemporan autorului). Formele de cultură materială, instituțiile democratice politice și judiciare, prin expansiunea lor, ar fi grăbit procesul de decadență a culturii.

Supunerea naturii de către mașină prin dezvoltările tehnicii l-a ajutat pe om la început, apoi i-ar fi adus prejudicii. Omul devine sclavul mașinii, al propriilor creații (lucru nu neapărat greșit observat).

Adepti români ai lui Spengler: Nichifor Crainic, Radu Dragnea, P. M. Balș, Sorin Pavel, I. Nestor.

Dar au existat și raționaliști români care au respins tezele spengleriene, și dintre cei mai străluciți și cunoscuți: T. Vianu, M. Ralea, Petre Andrei, Oscar Walther Cisek.

Petre Andrei: „Pesimismul lui Spengler nu este justificat. Cultura modernă trece printr-o grea criză, pe care o trăim cu toții, dar e departe de a-și fi epuizat izvoarele sale de creațiune. De aceea prevestirea lui Spengler nu se poate admite” (în Z. Ornea, p. 247).

Hermann Keyserling, de origine eston, stabilit în Germania. Fondează în 1920 „Școala înțelepciunii” la Darmstadt, unde, conte fiind, deținea un castel. Învățăturile sale urmăreau să-l pună pe discipol în situația de a se autorealiza, autoîmplini prin cunoaștere creatoare. Guru. Nu rațiunea, ci sufletul trebuie deci cultivat. Tehnicismul este criticat, Orientul și înțelepciunea sa sunt elogiuate. Se deploră pierderea contactului cu tradiția.

Z. Ornea despre viziunea lui Keyserling: „Tipologic, idealul uman al lumii moderne tehnicizate este „omul șofer”, adulator al intelectului seriat, al gustului comun și al uniformității. De aici tocmai „ostilitatea lor (a celor ce adulează acest ideal uman, n. n.) pentru tradiție și gustul lor de primitivi pentru forța brutală”. Noua cultură, antitraditională, de fapt noul tip de civilizație, rezultat al unei fatalități, e degradată. Intelectul (rațiunea) și, deci, tehnica a unificat totul, a distrus frumoasele habitudini și „a pierdut contactul intim cu viața profundă”” (Z. Ornea, p. 250).

Sentiment de ruină morală, lipsă de profunzime aducătoare de pesimism.

Keyserling era fascinat de Orient, văzut ca izvor la unei așteptate renașteri europene, a culturii europene. Numai că previziunea lui Keyserling nu s-a îndeplinit, întrucât Orientul a tot continuat de atunci să fie invadat de tehnica occidentală și nu invers.

Keyserling a vizitat România în 1927. „Pretenția că acest popor (român, n. n.) și această țară aparțin sferei culturii latine este o mistificare. Limba de ereditate latină, ea singură, nu este totul. Ceea ce contează este spiritul și acesta nu este latin în nici un fel.” (în *Analyse spectrale de l'Europe*, 1930, p: 276-277, în Z. Ornea, p 253).

Tradiția spirituală grecească, spiritul bizantin ar predomina în România, o țară balcanică de frontieră, nu foarte religioasă (lucru deplorat, întrucât Keyserling considera că țara noastră ar fi putut deveni „un centru al renașterii ortodoxismului bizantin” (Z. Ornea, p. 253). N. Crainic va aprecia cu asupra de măsură remarcă despre potențialul românilor de a fi misionari ai bizantismului, dar aprecia mai puțin scepticismul intelectualului german în privința realei religiozități a conaționalilor noștri.

Adept al lui Keyserling în România: Nae Ionescu.

Nikolai Berdiaev – pe linia lui Spengler, dar slavofil ortodoxist. Și el considera în 1927 că Europa trăia o eră de decadență, din cauza avântului civilizației raționaliste, a modernității; ură pentru progresismul sec. XIX.

Neotomiști:

Toma d'Aquino (filozof creștin din sec. XIII) a fost pentru unii intelectuali, din prima jumătate a sec. XX, sursă de inspirație, pentru a se reface legătura spirituală cu Evul Mediu, dincolo de Renaștere, cartezianism, Kant și alții. „Cartezianismul raționalist, empirismul englez, criticismul și idealismul german erau – toate – înfrângeri ale spiritului uman, subțiat de scepticism și relativism, eliminând aspirația spre absolut.” (Z. Ornea, p. 264).

Jacques Maritain, *La Philosophie bergsonienne, Antimoderne*. (A se vedea *Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes* de Antoine Compagnon).

Henri Massis, *Défense de l'Occident*, Paris, Plon, 1927.

Tomismul – o manieră de salvare a Europei de la decadență prin apelul la o tradiție europeană și nu la una de import (orientală). Împotriva lui Massis se va ridica Mircea Eliade, mare admirator al Orientului.

Poziție contrară neotomiștilor în România: D. D. Roșca (1924): „Din toate cele spuse rezultă că raționalismul și relativismul modern sunt garanția cea mai reală a inteligenței. Adevărul absolut pe care ni-l dă revelația nu este o creație a inteligenței, orice ar spune tomiștii. Istoria gândirii filozofice și științifice e dovada concludentă că inteligența liberă, în sensul plin al cuvântului, s-a orientat cu totul în altă direcție. Adevărul revelației vine oarecum „din afară”, este un dat al credinței, nu al inteligenței” („Reflecții pe marginea unui interviu. *Viața românească*, XVI, nr. 2, 1924, în Z. Ornea, p. 265-266).

România deceniului III al sec. XX

Tradiționalismul românesc – mișcare contrailuministă, „curent cultural care se legitimează prin apartenența la ortodoxie și la biserică”. Cultura este văzută ca „funcție a religiosului, a spiritualului”. Se consideră (tradiționaliștii români) că rolul bisericii ar trebui să fie cât mai mare în societate, că activitatea politică ar trebui subordonată bisericii. Mișcarea Legionară a încarnat și radicalizat această concepție. (Mihai Gheorghiu 2016: 413)

Apar anticartezieni tot mai virulenți: Nae Ionescu, N. Crainic (1931: „*Cogito ergo sum* e dogma falsă pe care se întemeiază individualismul modern. *Cogito ergo sum* e transpunerea filozofică a păcatului întâiului om care, în loc să trăiască viața, a profitat să-i smulgă taina prin cunoașterea individuală, substituind astfel divinul...” – în Z. Ornea, p. 270). Îl putem menționa, din vechea gardă, pe Nicolae Iorga, care a jucat însă un rol secundar în interbelic.

Revistele: *Gândirea* (din 1926, condusă de Nichifor Crainic, care i-a imprimat tonul ortodoxist – „gândirismul”=ortodoxism) și *Cuvântul* (condusă de Nae Ionescu) – rol important în difuzarea ideilor, în mișcarea ideilor, în crearea de școli și de curente, în susținerea spiritului polemic. Conjuncția cu politicul era un fapt, ceea ce explică aderarea multora dintre cei ce gravitau în jurul acestor reviste la Mișcarea legionară.

Nae Ionescu – figură de mare autoritate pe lângă tânăra generație (Mircea Eliade va avea toată viața un adevărat cult pentru profesorul său). Chestionarea modernității, punerea modernității sub semnul întrebării (Gheorghiu 2016: 442 *et sq.*). Nae Ionescu va evolua de la un conservatorism destul de moderat la extrema dreaptă, totalitară (carlism, apoi legionarism). Tindea spre lichidarea pozitivismului, liberalismului, parlamentarismului, materialismului, democratismului (văzute ca moștenire inutilă, chiar primejdioasă a secolului Luminilor și a secolului al XIX-lea). În descendența lui Spengler, pentru Nae Ionescu, omul modern este „un om al tenebrelor, al masificării, al manipulării, al unui consumism atroce, un om total decerebrat, fără instinctul realului, trăind în utopia capitalismului pur” (Mihai Gheorghiu 2016: 442).

Descartes – părinte al democratismului contemporan (scris de Nae Ionescu și publicat în 1921) – text în care Nae Ionescu dezvoltă 7 teze privind modernitatea, care s-ar putea rezuma la ideea că Descartes, părintele modernității, este cel care a contribuit la nașterea „savantului-tehnician”, opus savantului scolastic medieval, și la apariția unui „*egocentrism al lui cogito*” (*Cogito, ergo sum*) îmbinat cu metoda științifică, matematică, abstractizantă, uniformizatoare. Această îmbinare revoluționară ar fi responsabilă de democrația revoluționară, egalitaristă, raționalistă (Gheorghiu 2016: 443). Trecerea la modernitate este deci trecerea „de la teologic la antropologic” (Gheorghiu 2016:443). „Nero este prototipul omului modern” (N. Ionescu în Gheorghiu 2016: 444). Modernitatea, lume fără Dumnezeu, materialist-instrumentală, este considerată, deci, nefastă.

Viziuni echilibrate au avut: Ion Pillat, care insistă pe faptul că românii sunt un popor latin din Răsărit, deci neasimilabili nici la Est, nici la Vest; M. Ralea, cu viziunea sa de centru, de asemenea.

Dimpotrivă, N. Crainic reduce spiritualitatea românească la componenta sa orientală, care le-ar permite românilor să fie o cultură-model pentru alte țări. Negarea latinității. Tradiție. Cultură. Rolul comunităților mici, slab dezvoltate civilizațional.

Împotriva acestei viziuni, s-au ridicat atunci raționaliști precum Ralea, Petre Andrei, Vianu, P. P. Negulescu, Dimitrie Gusti, Eugen Lovinescu, Eugeniu Speranția.

Lovinescu (*Istoria civilizației române moderne*, vol. III, 1925, p. 19): „Drumul de la cultură la civilizație nu e ireversibil; devenind condițiile vieții noastre, aceste bunuri materiale intră în deprinderi și se prefac cu timpul, prin adaptare la unitatea noastră temperamentală în valori sufletești; cu alte cuvinte, civilizația se transformă în cultură.” (în Z. Ornea, p. 277-278).

Vianu (*Filozofia culturii*, Publicom, 1945, p. 29): „Mărturisesc că nu înțeleg destul de bine atitudinea polemică față de civilizație, pe care o afișează unii dintre gânditorii care disting între cultură și civilizație. Civilizația nu este o entitate care s-ar opune culturii, este numai unul din aspectele ei. Nu trebuie să distrugem civilizația pentru a obține cultură, trebuie cel mult să dorim completarea ei.” (în Z. Ornea, p. 278)

M. Ralea („Misiunea unei generații, *Viața românească*, XX, nr. 1, 1928, p.123-124): „O barbarie odioasă se ridică de pretutindeni în tineret... Ei disprețuiesc *civilizația* și bunurile ei, pentru aspectul ei tehnic, confortabil și – zic ei – mediocru. Voiesc să o înlocuiască cu *cultura* care e o atitudine originală și spontană a sufletului, pe deasupra confortului, a tehnicei și a democratizării valorilor spirituale... Așadar, s-a inventat de câțva vreme aici, la noi, un nou dualism; civilizație și cultură. Cea dintâi e disprețuită pentru mecanizarea și mediocritatea ei. Dacă aceasta înseamnă cultură suntem pentru civilizație. Ceea ce trebuie poporului nostru, însetat de dreptate și libertate, nu e cultura subiectivă de temperament excesiv a cutărui june, înfrigorat de nerăbdare în arivism. Nu ne trebuie specimene de profeți, de nietzscheeni, de literați desperați și originali, de artiști singularizați; ideologi cu parti-pris-uri nostime și interesante. Dacă aceasta e „cultura” sufletului, preferăm civilizația mai modestă a materiei. Ceea ce lipsește poporului nostru sunt libertatea, șoselele, dreptatea și curățenia străzilor. Ne trebuie câțiva oameni de caracter și câteva mii de water-closete sistematice... Nu ne trebuie capriciu, când nu avem normal. Nu ne trebuie lux, când nu avem necesar. Poporul acesta trebuie prefăcut *omenește* în masele sale profunde. Aceasta trebuie să înțeleagă tineretul de astăzi. Vitalitate, energie, da. Dar în serviciul civilizației.” (în Z. Ornea, p. 281).

A existat și **un curent mistic și obscurantist**, antiraționalist, tradiționalist, inspirat inițial de Crainic, apoi de Nae Ionescu. Proiectul de fondare a unei filozofii autohtone românești, inspirate strict din ortodoxism, trecându-se sub tăcere orice altă dominantă a acesteia (ontologia, gnoseologia, logica etc.): *Manifestul „Crinului alb”* (semnat de Sorin Pavel, I. Nestor, Petre Marcu Balș – tineri aflați la studii în Germania, *Gândirea*, VIII, nr. 8-9, 1928). Crinul alb – simbol al misticismului medieval. „Sălbatică dărâmare de statui” (Z. Ornea, p. 288): Autorii manifestului precizează; „Ne-a îngrozit lipsa de gânduri a înaintașilor noștri. Ne tutelează și ne boscorodește o generație în care nimeni n-a gândit cu adevărat. În capul lor domnește golul” (se evoca generația 1867-1928!., n.n.). Erau criticate drepturile omului, fundamentele democrației. Manifestul se pretindea spiritual, prin căutarea divinității, a

absolutului, cultivarea misterului. Limbajul era uneori foarte violent: „beatitudine animalică”, „haznale”, „extaz porcîn”, „își sug ursărește labele”, „gânduri neisprăvite”, „faptă neinspirată de gând și simțire proprie” (în Z. Ornea, p. 289).

Pasiune, frenezie. Apropiere de mișcarea de „revoltă spiritualistă a noii generații” (Nae Ionescu), „generația 1927”, „generația Criterion” (aceasta din urmă, încurajată de Nae Ionescu, avându-i ca reprezentanți pe Mircea Eliade, Petru Comarnescu, M. Polihroniade, Ion Călugăru, Mihail Sebastian – mulți dintre ei deveniți personalități semnificative ale culturii române), care însă le-a receptat manifestul cu rezerve și ironii, în general, inclusiv Nae Ionescu.

Reprezentanți din tabăra cealaltă, a raționaliștilor: G. Ibrăileanu (și *Viața românească*), E. Lovinescu, C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, M. Dragomirescu (în descendență maioreșciană).

Ralea afirma despre începuturile culturii române că ar fi marcate de 2 dimensiuni: raționalistă și națională. „Din naționalism raționalist e formată toată mentalitatea noastră modernă” (în Z. Ornea, p. 294). Interes pentru psihologia inconștientului, Bergson. Atenție față de nou, viziune echilibrată, nuanțată, ponderată.

Împotriva obscuranțiștilor s-au ridicat și tineri din preajma lui Lovinescu (Pompiliu Constantinescu, Vl. Streinu, Șerban Cioculescu).

În loc de concluzie

„Interbelicul este timpul erorilor, al victoriilor, al ororii, al geniului, al politicianului care devoră totul, al devenirii și al finalului tragic. Interbelicul fascinează și dezgustă în aceeași măsură. Nici astăzi nu reușim să fim obiectivi, calmi și neutri discutând despre interbelici. Totul explodează la cea mai mică apariție a oricărei tensiuni conflictuale. Pentru o cultură minoră, cum este cultura română, genealogiile vor avea tot timpul importanța lor. Tragedia culturii române se află înscrisă în întregime în interbelicul românesc, epocă a teribilului, a grotescului, a genialității, a politicianului acaparator, a miracolului, a revoluției de dreapta, a evangheliei redescoperite. O epocă pasionantă, a contrastelor, a extremelor, o epocă ce și-a ucis aproape toți protagoniștii. Tabloul cultural al epocii interbelice este vast și deosebit de variat, de la avangardă la extrema dreaptă, totul poate fi întâlnit aici. Fondane, Iorga, Vineanu, Arghezi, Mateiu Caragiale, Barbu, Bacovia, Rebreanu, Camil Petrescu, Eliade, Cioran, Noica, Botta, Comarnescu, Ralea, Vianu, Rosetti, toți sunt prizonierii acestei cuști imperiale a interbelicului. Unii urcă, alții doar se mențin, alții coboară de pe pedestal.” (M. Gheorghiu, 2016: 414)

Emil Cioran, *Apologia barbariei*.

Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, editura Eminescu, București, 1980, 667 p., în special cap. III, „Rațiunea și raționalismul – sub acuzare” (pp. 235-300)

Marta Petreu, „Spengler et Cioran: des philosophies parallèles”, *Seine et Danube*, 1, Paris, L’esprit des Péninsules, 2003, pp. 61-74.

Mihai Gheorghiu, *Reversul istoriei. Eseu despre opera lui Mircea Eliade*, ed. II, Eikon, București, 2016.

Polarizarea atitudinilor în spațiul cultural și literar interbelic: europeismul / autohtonismul.

Rapel

Sămănătorismul:

- Inspirație rurală.
- Trăsături: paseism, sentimentul dezrădăcinării.

În acest cadru, menirea estetică a literaturii este trecută pe planul 2, chiar dacă Iorga va reuși totodată să-i impună pe unii dintre marii scriitori români de mai târziu (Sadoveanu și Goga).

Sămănătorul va fi continuată de alte reviste, printre care revista *Neamul românesc literar* (revista lui Nicolae Iorga).

Iorga credea că sufletul românesc este falsificat prin împrumutul de modele străine, franceze, în special.

Viziunea lui Iorga despre dezvoltarea culturii și a societății era una organicistă. El miza pe o evoluție progresivă și organică.

Z. Ornea (1972): „Polemica dintre purtătorii de cuvânt ai **tradiționalismului (neojunimism, neosămănătorism, neoconservatism, țărănism, gândirism și trăirismul incipient)** și **cei care pledau pentru evoluția modernă a culturii și a întregului nostru organism economico-politic** (Zeletin, Lovinescu, P.P. Negulescu, G. Ibrăileanu, Sanielevici, tinerii M. Ralea, Tudor Vianu, Vl. Streinu ș.a.) a fost atât de acută, încât a dominat teatrul luptelor de idei. Aprecierea „Gândirii” din 1925 poate fi extinsă asupra întregii perioade (1919-1930), când polemica amintită a trăit o intensitate lipsită de etape depresive. Anume, constata „Gândirea”, „procesul cel mare al anului a fost acel dintre tradiționalism și europeism. Firește, pentru acțiuni aproximativ aceleași, etichetele au fost pe rând varii și elastice. S-a spus autohtonism, sămănătorism, poporanism, țărănism, tradiționalism, pe de o parte, europeism, neobonjurism și unele curente excentrice apusene în artă și literatură de pe altă parte.” (*Gândirea*, nr. 7, 1925, p. 193).” (Z. Ornea, 1972, p. 11-12).

Atmosferă tensionată.

Mișcarea modernistă de la „Sburătorul” (E. Lovinescu)

Eugen Lovinescu (1881-1943) s-a născut la Fălticeni (loc în care i se odihnește cenușa). Membru al unei familii de intelectuali. (a se vedea vol. lui Eugen Dimitriu, *Lovineștii*)

Critic literar, ideolog, memorialist, romancier; profesor de liceu și, pe perioade determinate, ca suplinitor, prof. universitar.

„Sburătorul” a fost o revistă (București, sub conducerea lui E. Lovinescu, 1919-1921; 1921-1922; 1926-1927) și un cenaclu (1919-1947).

Numele revistei nu i se datorează lui Lovinescu, care ar fi preferat numele de „Discobolul”, ci lui Ion Minulescu, și face, evident, trimitere la „Sburătorul” lui Ion-Heliade Rădulescu.

Eugen Lovinescu și grupul din jurul „Sburătorului” au mizat în literatură pe autonomia esteticului, iar în privința evoluției societății pe modernizare și urbanizare.

Programul ideologic al „Sburătorului” (și al lui E. Lovinescu)

- „s-a axat pe integrarea europeană a României, pe urmărirea modelelor de dezvoltare economică, socială și culturală importate din Occidentul urbanizat și industrializat” (Ileana Ghemeș, „Eugen Lovinescu”, în id., *Autohtonism și „Europeism” în spațiul cultural și literar românesc interbelic*, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, 2002, p. 39)
- A încurajat formele moderne de creație literară, deschiderea către Occident, inspirația urbană.
- Susținător al „formelor fără fond”, deși Lovinescu este unul dintre discipolii lui Titu Maiorescu.
- A simțit necesitatea plierii pe *spiritul veacului* (*Saeculum* – Tacit). Acesta, deopotrivă ineluctabil și necesar, după E. Lovinescu. „Imprimând caracterul general și organic al instituțiilor din diferite epoci, spiritul timpului e, așadar, firul conducător al istoriei în controversele faptelor. Prezent pretutindeni, el se dezvoltă, totuși, în unele țări mai intens: la Roma și la Atena, în antichitate; la germani, în timpul evului mediu; în Italia, în epoca Renașterii; în Franța, în veacul al XVII-lea și la sfârșitul veacului al XVIII-lea” (E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție și studiu introductiv de Z. Ornea, București, Minerva, 1997, p. 266).
- Admirator al Revoluției Franceze de la 1789. Adept al *Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului* – 1791. Democrație, iluminism, constituționalism.
- Spirit progresist, antifascist (anti-huliganist, anti-antiraționalist), anti-xenofob.

E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne* (1924-1925) – 3 volume, care au întreținut o destul de lungă polemică (1924-1927) și care propune o explicație despre formarea civilizației române, în perioada 1804-1866, adică până la încheierea genezei României moderne).

Vol. I. Forțele revoluționare;

Vol. II. Forțele reacționare;

Vol. III. Legile formației civilizației române.

Cum a spus-o și scris-o colega noastră, Mariana Boca, „Eugen Lovinescu ne lasă moștenire prima *narațiune canonică* despre modernitatea românească. Este chiar *povestea originară* a modernizării României și a nașterii modernismului literar.” („Narațiunea canonică a lui Eugen Lovinescu și contradicțiile ei structurale”, op. cit., p. 30). Astăzi încă „trăim” „în miezul” acestui proiect canonic lovinescian : „lumina vine din Apus : *ex occidente lux*” (Lovinescu)

(Z. Ornea, 1972): „Momentele care au marcat procesul genezei României moderne au fost, după Lovinescu, următoarele: Proiectul de constituție din 1822 elaborat de boiernașii moldoveni (cărvunarii) în timpul domniei lui Ioniță Sandu Sturza, Regulamentul organic, Revoluția din 1848, dezbaterile din Divanurile ad-hoc și Constituția din 1866.” (p. 41)

(*Regulamentul organic* – prima lege organică cvasi-constituțională, promulgată în Principatele Dunărene, adică în Țara Românească și în Moldova, între 1831- 1832 de către autoritățile imperiale rusești, rămasă valabilă până în 1856.)

(Divanurile ad-hoc = adunări consultative organizate în 1857 în Moldova și în Țara Românească în vederea organizării definitive a Principatelor.)

Societatea românească este văzută de Lovinescu printr-un filtru tematic format dintr-o serie de antinomii : Occident vs. Orient, occidentalizare vs. tradiționalism, forțe revoluționare vs. forțe reacționare, și mai departe: liberalism vs. conservatorism, revoluție vs. reacțiune, sincronism vs. evolutionism, interdependență vs. imobilitate, burghezie vs. proprietari latifundiaari/intelectualitate junimistă, iluminism vs. misticism, ideologie pașoptist-burgheză sau revoluționară vs. ideologie reacționar-conservatoare, imitație creativă vs. „forme fără fond”. Modernizarea României: lupta dintre europenismul cosmopolit progresist și etnocentrismul tradiționalist-retrograd (Mariana Boca, 35-36).

Mișcarea de integrare în spiritul veacului presupune un proces de omogenizare a civilizațiilor. Etapele acestui proces, așa cum au fost gândite de E. Lovinescu, ar fi: imitația, adaptarea și integrarea. Vorbim aici de conceptul de *sincronism* (interdependența civilizațiilor) și de teoria sa, expusă sistematic în vol. III al *Istoriei civilizației...* (dar prezintă încă din primul vol.). Lovinescu: „Interdependența înseamnă, după noi, sincronism, adică tendința de uniformizare a tuturor formelor de viață, a societăților moderne solidare între ele.” (vol. III, p. 56, în Z. Ornea, 1941).

Interdependența – lege sociologică, obligatoriu necesară pentru Lovinescu. Interdependența nu ține de bunul plac (ne place, nu ne place, ea există), este deci văzută ca fiind chiar de neevitat de Lovinescu (dar foarte contestată de cei din tabăra tradiționalistă). Fenomenele sunt interdependente, nimic nu se poate mișca izolat în istorie (Boca, p. 41)

Societatea românească modernă este un rezultat al contaminăției ideologice, al imitației, crede Lovinescu. Acesta consideră ideologia mai importantă decât economicul, oricum anterioară acestuia; revoluția ideologică precedă revoluția economică. Legea sincronismului: „fenomenele ideologice creează, prin contagiune, noi forme sociale”. Ideologicul va crea ulterior o atitudine politică, socială, la termen cu impact economic.

Sincronismul înseamnă să asumi rațional interdependența socialului, economicului, politicului, filozoficului, ideologicului, artisticului, esteticului. (Boca, 42)

Etapele procesului de sincronizare, după E. Lovinescu

Imitația, concept preluat de la sociologul francez Gabriel Tarde (perspectivă psihologizantă). După cum copilul îl imită pe adult, la fel societățile tinere imită societățile avansate. Este unul din principiile de formare a societăților.

Adaptarea, etapa următoare a procesului de sincronizare, presupune deschiderea culturii naționale, a specificului național, către universalitate. (Ghemeș, p. 41) Imitația, o dată împământenită, adoptată, poate stimula energiile naționale. Specificul național poate fi deschis către Europa.

„Cum numărul „invențiilor” unui popor este foarte limitat și uneori inexistent, pe când numărul imitațiilor adaptate poate fi nelimitat, rezultă pe de o parte, că a imita este felul cel mai obișnuit de a fi original (...)”

„În marea lor majoritate, instituțiile nu izvorăsc din „sufletul popoarelor”, ci sunt simple obiecte de împrumut integral ; ele se mlădiază și se adaptează apoi progresiv prin acțiunea „sufletului popoarelor”, care le dă o individualitate și, deci, o realitate”.

„Pus direct în contact cu civilizații mult mai înaintate, **poporul român a străbătut mai întâi o epocă de imitație febrilă și integrală**, înainte de a intra în noua sa fază de asimilare și de naționalizare a tuturor instituțiilor împrumutate. Ieșită din vechea credință că instituțiile unui popor trebuie să fie expresia fondului său sufletec, critica formației civilizației române este, așadar, neîntemeiată. În realitate, constituția noastră are același caracter de imitație ca totalitatea constituțiilor europene, cu excepția celei engleze. Ca și la celelalte popoare, originalitatea poporului român nu se putea arăta în creațiunea unor forme politice crescute evolutiv din fondul său, ci se va arăta numai prin adaptarea formelor împrumutate la fondul său etnic.” (E. Lovinescu, 1997, p. 306-310).

Integrarea este etapa finală, de armonizare a societăților (moderne și solidare). Sinteza.

Viziunea sincronistă nu putea fi decât critică la adresa paseismului (nostalgiei după trecut), a patriarhalismului, a tradiționalismului.

E. Lovinescu: „Latin și deci, cu virtualitățile sufletești ale tuturor popoarelor latine, poporul român, și prin poziție geografică, și prin condiții istorice, și prin religie, a fost fixat de la început într-un mediu de formație răsăritean, cu totul potrivit structurii sale intime, iar principalele momente ale dezvoltării sale, culturale și naționale, în tot decursul veacurilor XVI, XVII, XVIII, au fost determinate de intermitente influențe occidentale. Istoria civilizației române moderne începe însă o dată cu veacul al XIX-lea, adică o dată cu integralizarea contactului nostru cu Apusul și cu schimbarea mediului nostru de formație: pornită mai de mult, revoluția de la 1848 reprezintă în mod simbolic momentul principal al acestei orientări intelectuale, economice și politice. Din lungile dezvoltări ale primului volum, am stabilit ca o concluzie naturală **caracterul pur ideologic al penetrației civilizației apusene**; în începuturile sale, revoluția s-a făcut pe cale de contagiune imitativă și cu ajutorul partidului liberal; abia mai târziu, și mai ales prin străduința conștientă a lui Ion C. Brătianu, revoluția ideologică a fost urmată de o revoluție economică.”

„Privim deci contactul cu Apusul ca pe o reluare a adevăratei continuități etnice sau ideale, descătușându-ne, deocamdată, de formele sociale, ne va dezrobi, mai târziu, de invizibilele lanțuri spirituale ale Țarigradului, ale Athosului sau ale Kievului, adică de forțele ancestrale

ale obscurantismului și ale inerției, pentru a ne pune pe calea găsirii de sine și a progresului.” (în Boca, 80).

„Procesul acesta de importatie a tuturor formelor civilizației apusene, cu corolarul contrastului între formă și fond, constatat de toți cercetătorii civilizației noastre, a fost criticat și de junimiști (...). În realitate, însă, procesul formației civilizației noastre, ca și cel al tuturor statelor intrate brusc în contact, în solidarismul unei vieți cu mult mai înainte, **nu e evolutiv, ci revoluționar**. (...) dacă în decursul veacurilor trecute, cu atât de puține mijloace de interpenetrație, formele vieții intelectuale se pot reduce la un spirit unitar, procesul de unificare prin nivelare a devenit elementul caracteristic al civilizației moderne. Principiul se poate fixa în formula sincronismului vieții contemporane, care, ca toate abaterile aparente, este realitatea însăși, pe când credința în putința unei dezvoltări proprii împotriva spiritului veacului nu e decât punctul de plecare al unor perturbări trecătoare. Ca și la alte popoare înapoiate (și am studiat cazul Rusiei și al Japoniei), **civilizația noastră nu se putea deci forma decât revoluționar, adică brusc, prin importatie integrală și fără refacerea treptelor de evoluție ale civilizației popoarelor dezvoltate pe cale de creștere organică.**”

„Pornind de la punctul de plecare al sincronismului, care domină întreaga mea lucrare, civilizația română s-a format după legile imitației, și anume : 1) Scoborându-se de sus în jos, imitația și-a găsit în păturile superioare elementul plastic prin mijlocirea căruia ideile Apusului s-au răspândit chiar când intrau în contradicție cu interesul de clasă. 2) Ținând seama de natura revoluționară a formației noastre, prin contact brusc și diferență de nivel, imitația a luat la noi caracter de integralitate; am împrumutat deci formele Apusului fără distincțiune, în masă, și în nici un caz la lumina deliberativă a „spiritului critic”. 3) Acest caracter de integralitate se contată, firește, numai în prima fază, pur revoluționară, a imitației; în faza a doua, în care am intrat de mai de mult, rolul „spiritului critic” este incontestabil. 4) Cum numărul „invențiilor” sau al „ideilor originale” ale unui popor este foarte limitat, se poate spune fără exagerare că imitația e prima formă a originalității, în acel înțeles că, prin adaptare la unitatea temperamentală a rasei, orice imitație ia cu timpul un caracter specific. Originalitatea civilizației noastre ca și a civilizației celor mai multe popoare nu stă, așadar, în „elaborație”, ci în adaptare și prelucrare. (...)” (E. Lovinescu, 1997, p. 352-354)

Lovinescu despre utilizarea trecutului (național), cu referire și la concepția lui G. Ibrăileanu : „Cum nu se cuvine să ne rușinăm de strămoși, nu se cuvine să ne lepădăm nici de trecutul nostru ci să-l privim prin prisma necesităților istorice. El nu trebuie însă să se ridice din mormânt ca o veșnică imputare, ci, de se poate, colaborând cu noile forme, să devină un principiu creator de viață. Cu alte cuvinte, ieșind din faza romantică a regretului sau agresivă a criticii, tradiționalismul trebuie să pășească în faza pozitivă a cercetării strict științifice.” (vol. III, p. 156, în Z. Ornea, 1972, p. 45).

Lovinescu a lansat numeroase critici la adresa sămănătorismului („Sămănătorismul, cimitir al poeziei române” – curent criticat pentru confuzia dintre etnic și estetic; N. Iorga – văzut ca protector al diletantismului celui mai jenant), dar și a poporanismului, ai căror reprezentanți, la rândul lor, se arătau virulent împotriva concepției lovinesciene despre imitație și deprecierea tradiției.

Răspuns dat de Lovinescu lui N. Crainic : „și pentru a fi mai bine înțeles de ortodoxul Dl Nichifor Crainic, voi lua exemplul ortodoxiei. După dl. Crainic, ca și după atâția pravoslavnici, ortodoxia este principiul fundamental al sufletului național și al vechii culturi române. În

realitate, ortodoxia a fost un simplu obiect de împrumut, ca o constituție... ; elementul „esențial” al culturii române nu este, așadar, o elaborație specifică a sufletului poporului nostru, ci un act individual și o „invenție” iudaică propagată prin imitație și prin vicisitudini istorice la un număr de popoare răsăritene. Târziu numai acest fenomen de civilizație, prin adaptare la unitatea temperamentală a rasei, a devenit un fenomen de cultură ce poate fi studiat ca atare.” (E. Lovinescu, „Cultură și Civilizație”, în *Sburătorul*, an IV, nr. 2, aprilie 1926, p. 26, în Z. Ornea, p. 55).

Principiul revoluționar, promovat de E. Lovinescu, se opune principiului evoluționist, „criticismul moldovenesc”, ilustrat și teoretizat de G. Ibrăileanu.

Specificul national, pe care miza Ibrăileanu, este un concept opus pașoptismului (care miza zelos pe împrumuturi din alte culturi) și foarte problematic pentru sincronismul lovinescian.

Despre raportul dihotomic dintre Cultură și Civilizație, despre care se vorbea mult în interbelic, Lovinescu afirmă (*Istoria civilizației...*, vol. III, 1925, p. 19): „Drumul de la cultură la civilizație nu e ireversibil; devenind condițiile vieții noastre, aceste bunuri materiale intră în deprinderi și se prefac cu timpul, prin adaptare la unitatea noastră temperamentală în valori sufletești; cu alte cuvinte, civilizația se transformă în cultură.” (în Z. Ornea, 1972, p. 47).

Mariana Boca în cap. II al lucrării amintite remarcă însă și „ezitarea sceptică și autocritică” a lui E. Lovinescu și „contradicțiile sale” și preia o notă (o schiță bio-bibliografică) scrisă de E. Lovinescu despre el însuși (sub semnătura Anonymus Notarius) pentru un volum omagial dedicat chiar lui în 1942: „Modernismul lui nu este o expresie temperamentală, fiind de structură moldovenească, tradițională, întru nimic revoluționară, dominată și de cultura clasică; izvorât dintr-o dialectică intelectuală, afirmat mai întâi sub forma sincronismului într-o încercare de a interpreta modul de formație a civilizației române, modernismul scriitorului s-a exprimat sub o formă principială și teoretică; el este o formulă ideologică, și poate în aceasta îi stă noblețea – rațiunea înfrângând inhibițiile și comandamentele sensibilității – și nu o expresie temperamentală, irațională. Exprimă doar o posibilitate, un principiu de evoluție, de progres, fără exclusivitate și intoleranță.” (în Boca, 69-70).

Lovinescu a fost sceptic față de avangarde (dadaismul, suprarealismul și alte asemenea mișcări nu i se păreau semnificative).

Lovinescu a jucat un rol esențial în elaborarea unei ideologii a modernității literare și nu numai, altminteri puțin dezvoltată în România. Ca ideolog, s-a inspirat din Marx, iar din România a fost influențat de Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Referințe bibliografice

Mariana Boca, *Memoria textelor și narațiunea canonică*, Editura Universității Ștefan cel Mare din Suceava, 2019, Cap. II: „Narațiunea canonică a lui Eugen Lovinescu și contradicțiile ei structurale”, pp. 29-99.

Ileana Ghemeș, „Eugen Lovinescu”, în id., *Autohtonism și „Europeism” în spațiul cultural și literar românesc interbelic*, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, 2002, pp. 35-48

E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție, studiu introductiv și note de Z. Ornea, București, editura Științifică, 1972.

E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție și studiu introductiv de Z. Ornea, București, Minerva, 1997.

Z. Ornea, (studiu introductiv), E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție, studiu introductiv și note de Z. Ornea, București, editura Științifică, 1972, p. 5-58.

Dar ce-i cu specificul național?

Chestiunea raportului dintre europenism și etnocentrism în România (și, anterior, în Țările române, încă de la cronicari) se poate rezuma la raportul românilor față de **specificul național**.

În perioadele de dezbateri intense, importanța specificului național aproape că a ocultat alte problematici, cum ar fi: *raportul etic-estetic* sau *traditionalism-modernitate*.

Z. Ornea în vastul său op, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (București, Eminescu, 1980), se întreabă așa cum am făcut-o și noi aici, nu-i așa?: „este tradiționalismul o altă expresie pentru specificul național ?” (p. 367). Răspunsul lui Z. Ornea și al nostru trebuie să fie nuanțat.

Deși cele 2 concepte (tradiționalism și specific național) se întretaie (și puteți găsi exemple destule în textele pe care le-am citit la seminar), ele totuși nu se suprapun într-un tot. Din motive, am putea spune, chiar metodologice: vorbind despre „specific național”, avem în vedere esteticul, ideologia (literară); vorbind de „traditionalism”, avem în vedere un plan mai larg, implicând elemente de ordin socio-politic, de viață publică într-un mod mai general.

Spuneam însă că cei doi termeni (cele 2 concepte, dacă vreți) se întretaie. Ele se întâlnesc la un moment dat pentru că specificul național implică în bună măsură ideea de tradiție.

Totuși, să ne amintim și faptul că unele curente precum poporanismul și, anterior, pașoptismul au avut o viziune care nu excludea inovațiile, modernizarea, deși erau preocupate de specificul național. La polul opus, un curent precum sămănătorismul sacrifică totul în favoarea tradiției, a unei tradiții împietrite în mod nefast (pentru că, altminteri, tradiția e un lucru mare și ea nu trebuie cu totul aruncată la coșul de gunoi al istoriei).

Z. Ornea pune foarte fin problema tradiției – vede în aceasta un element incontestabil, util, cu condiția să nu fie închis, închistat, opus evoluției, dimpotrivă să se moduleze pe provocările aduse de evoluția istorică.

Să citim, așadar, și să reflectăm împreună la următoarele rânduri ale lui Z. Ornea:

„Se poate reduce tradiția - înțeleasă ca neliniște, ca putere care dinamitează conștiința – la trecut și considerată, prin chiar aceasta, un factor retrograd ? Nimic mai neadevărat. Sigur că ea reprezintă elementul viabil, persistent, „rămasul” în conștiința culturală și în cea spirituală îndeobște. Dar e un factor de pondere și selecție absolut necesar pentru a menține echilibrul dinamic, este corectivul care tinde să mențină spiritul în armonie (Vezi și G. M. Cantacuzino, „Despre tradiție”, în vol. *Izvoade și popasuri* (ediția Adrian Anghelescu), Ed. Eminescu, 1978). Apoi, la o analiză mai aprofundată, se dezvăluie faptul că tradiția nu e o realitate statică, ci – cum observase Vladimir Streinu – însurează un număr de revoluții asimilate. Sau, cum considera tânărul Tudor Vianu încă în 1921, „credem că tradițiunea nu este un act de supunere față de trecut, o amortire în respect și monotonie, dar un act permanent de revoltă și independență. Ea este o liberă alegere printre lucrurile trecutului; constituirea unei voioase valori” (Tudor Vianu, „Spiritul vioi. Câteva cugetări relative la cultura română”, *Viața românească*, XVII, nr. 2, 1921, p. 230). Exemplu concludent de tradiție ca o revoluție asimilată îi oferă generația pașoptistă. Concepția pașoptiștilor despre tradiția literară, care și-a găsit în

aceste personalități formatorul ei teoretic, e o sinteză între opinia lor și orientarea europeană a timpului. „Fără o Europă romantică, orientată la spiritualitatea fiecărui popor în parte, și îndeosebi fără exemplul culturii germane, de unde venea îndemnul la cercetarea folclorului național, nu e de crezut că am fi avut o Dacie literară” (Vladimir Streinu, „Aestesis carpato-danubian”, *Gazeta literară*, 14 apr. 1966. Apud *Pagini de critică*, vol. IV, Ed. Minerva, 1976, p. 349).” (p. 368)

Tradiția, deci, nu înseamnă regres, stare pe loc absolută, ci mai degrabă echilibru între tendințele extrem inovatoare, artificial impuse, și fondul tradițional, autohton.

Când vine vorba de specificul național, ajungem la conceptul și la realitatea numită *latinătate* – vă amintiți că Școala ardeleană insistase pe puritatea latină a poporului român. Or, acest exces latinist nu putea să nu aibă un revers.

Gândirea (revistă clujeană) găzduiește în 1921 un eseu polemic redactat de Lucian Blaga, „Revolta sufletului nostru nelatin” – preocupare izvorâtă din munca sa la drama *Zamolxe* (publicată tot în 1921). Revoltă împotriva „exclusivismului latin”. Blaga nu recuză latinitatea românilor, dar consideră că „suntem mai mult” (de atât). Și continuă : „Însemnatul procent de sânge slav și trac ce clocotesc în ființa noastră constituie pretextul unei probleme care ar trebui pusă cu mai multă îndrăzneală.” (Blaga, „Revolta...”, *Gândirea*, I, nr. 10, 15 sept. 1921, p. 181-182). Intervenția lui Blaga va fi urmată de altele, datorate altor membri ai echipei de la *Gândirea* (Cezar Petrescu, de pildă, și el revoltat împotriva exclusivismului latin pe care se bătea monedă în România). Vasile Pârvan în conferințele și lucrările sale insista și el pe civilizația anterioară romanizării teritoriului ocupat de România timpului său. Aceste poziții erau perfect justificate și raționale, fondându-se pe date reale. Dar, așa cum se întâmplă, spiritele s-au încins și s-a ajuns la absolutizarea fondului nelatin, la insistența pe nelatinitatea poporului român, pe care însuși Blaga avea ulterior să o combată.

Latinismul era combătut, cum am văzut, de personalități precum Nichifor Crainic, ce considerau orientalismul ca fiind trăsătura dominantă a poporului român.

Într-o manieră foarte echilibrată, *Viața românească* (revistă ieșeană importantă, avându-l ca principal reprezentant pe G. Ibrăileanu, care a fost un sediu al poporanismului, curent ce pune accentul pe dezvoltarea socială a țării întru ridicarea nivelului de trai al tuturor, cu o aplecare mai serioasă asupra sorții celor mai defavorizați dintre ei, țăranii) a insistat și ea în debateri pe ideea de specific național. Deci se voia concilierea spiritului național, cultivarea specificului național cu progresul social.

M. Ralea, alt reprezentant al *Vieții românești*, afirma în cadrul unei polemici angajate cu N. Crainic, ortodoxistul: „Ca să probezi realitatea specificului național n-ai deloc nevoie de ideea trecutului. Acesta nu poate fi invocat fără ideea de substanță, care, la rândul ei face imposibilă ideea evoluționistă și, în fine, chiar progresul. Tradiționalismul e una și naționalismul e alta...” (M. Ralea, „Filozofia culturii cu aplicații românești”, *Viața românească*, nr. 2-3, 1926, p. 357-360).

Camil Petrescu a luat și el poziție în anii 20-30 ai secolului trecut cu privire la specificul național, încercând să arate că „poporul nostru a dăruit culturii europene câteva nume cu valoare de circulație” (Camil Petrescu, „Sufletul românesc”, *Universul literar*, XLIV, nr. 18, 29 apr. 1928, p. 286). În 1933, redactează un text despre conștiința românească, ce ar fi trebuit să constituie o prefață la nerealizatul volum proiectat *Românii e deștepți*, în care, menționează

Z. Ornea, Camil Petrescu „dezavua megalomania, nu acorda niciun rol conștiinței istorice pe care o considera inoperantă pentru viitorul statului românesc” (p. 407). C. Petrescu : „exaltarea necondiționată a valorilor etnice este însă o tehnică inferioară creației lucide și examenului de conștiință”. C. Petrescu ajungea și el să se inflameze repede, chiar dacă nu putem spune despre el că a fost un extremist.

(A se vedea și mult mai recentul volum *Românii e deștepți. Clișee mioritice*, de Radu Pavel Gheo, Polirom, 2004.)

Poziția lui Camil Petrescu, mai degrabă centristă, ia distanță atât față de „europeismul” de față, cât și față de tradiționalismul steril:

„Căci pentru unul ăsta este europeismul: cea mai nouă modă apuseană, cel din urmă dans, cea din urmă formă a versului, cea mai recentă poză strâmbă, seringă cu cocaină a dansatoarei roșii, cea mai nouă absurditate discutată cu furie. E ceva din faimoasa preocupare: „Să avem și noi faliții noștri”.

Iar pentru altul, de cele mai multe ori, tradiție înseamnă plugușorul, steaua, antereul, coliba și opincile lui Dincă Priboi; însemnează neapărat cântecul lăutarilor, cuvântul turcesc, călugărul incult și mobila pirogravată.” (*Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, București, 1936, în vol. *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 49-50)

Camil Petrescu subliniază astfel „antagonismul ireductibil”, al „suprafețelor”, o superficialitate îndârjită, care ignoră tocmai „sufletul mare”, care „transformă în cultură tot ce atinge” (*Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, București, 1936, în vol. *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 50).

Camil Petrescu e de părere că civilizația omenirii se poate lipsi de arta populară, dar nu de marile capodopere ale umanității. Situația este valabilă și în ceea ce privește cultura română: „Eminescu singur cu Luceafărul, Scrisorile și Călin al lui e poate mai mult decât toată poezia populară românească la un loc.” (*Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, București, 1936, în vol. *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 52).

„Sufletul unui scriitor mare este sinteza sufletească a unui popor la un moment dat. Nu tradițiile sunt sufletul unui popor, ci scriitorii, gânditorii și artiștii lui oricum ar fi ei, cu condiția să fie mari. Nici Goethe nici Eminescu nu sunt mari prin arta lor națională, națiunile sunt mari prin arta acestor artiști. Uneori un scriitor poate onora deopotrivă două neamuri. E cazul lui Heine.” (*Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, București, 1936, în vol. *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 52).

Camil Petrescu nu înțelege acuzația care se aduce unui scriitor care ar fi „rupt cu tradiția” (*Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, București, 1936, în vol. *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 53). Creația personală a geniilor, aportul lor constituie fondul de luat în seamă al oricărei culturi.

G. Călinescu se oprește și el asupra specificului național. „Specificitate nu este echivalent cu pitoresc și o civilizație română cu ișlicuri și benisuri ar fi doar un muzeu.” (*Istoria literaturii române, de la origini, până în prezent*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1941, în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 83). Foarte interesant e că G. Călinescu a sesizat foarte bine etnocentrismul popoarelor occidentale, faptul că acestea fac totul pentru a-și inculca propriile valori restului omenirii, pe care îl cunoaște

foarte puțin: „Continuând civilizația Orientului și perfecționând-o, primind din toate părțile elogi și omagii, Occidentalul, dintr-un înțeles amor propriu, a împins mândria până la a tăgădui orice valoare restului lumii pe care îl cunoaște câteodată cu o aproximație scandalosă.” (*Istoria literaturii române, de la origini, până în prezent*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1941, în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 84). Aceste rânduri anticipează unele din scrierile lui Tzvetan Todorov, scrise cu aproape un secol mai târziu: *Noi și ceilalți. Despre diversitate*, trad. de Alex. Vlad, Institutul European, 1999 - volum dedicat, practic, temei etnocentrismului – și *La peur des barbares. Au-delà du choc des civilisations*, Robert Laffont, 2008.

Revenind la tema specificului național, conform gândirii lui G. Călinescu, acesta mai scria, tot în *Istoria...* sa: „Specificul fiind un element structural nu se capătă prin conformare la o ținută canonică. Singura condiție pentru a fi specific e de a fi Român etnic. Istoricul nu are altceva de făcut decât să urmărească a posteriori fibrele intime ale sufletului autohton. El nu va ținti să înlăture, ci numai să clasifice. Nicăieri și deci nici la noi nu se va putea găsi un tip etnic pur și uniform. (...) O rasă e un veșnic proces, ca și limba, care își găsește mereu noi echilibre și s-ar zice că ea e cu atât mai perfectă cu cât au intrat în pastă mai multe elemente.” (*Istoria literaturii române, de la origini, până în prezent*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1941, în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 86).

Pentru epoca în care a scris, concepția lui G. Călinescu este echilibrată. Totuși, recent, în introducerea la vol colectiv *Romanian Literature as World Literature* (Edited by Mircea Martin, Christian Moraru and Andrei Terian, Bloomsbury, 2018), ultimii doi sunt foarte critici față de metoda lui Călinescu (și a lui Manolescu), pentru că ar propune o hartă ideală și rasială (editorii *Romanian Literature....* proiectează asupra trecutului problematicile care preocupă prezentul).

Viața românească, Sburătorul (E. Lovinescu) – discutat anterior – poziții de echilibru.

E. Lovinescu, „Există o literatură română?”, *Sburătorul literar*, Anul 1, nr. 41, 6 oct. 1922: Pornind de la binecunoscuta contestare a literaturii române de către B. Fundoianu (care vedea în literatura română o simplă colonie a literaturii franceze), pe care E. Lovinescu o critică, acesta din urmă își încheie articolul astfel:

„Literatura română nu se prezintă deci ca o suprapunere de individualități, ci ca o sumă, ca o totalitate organică și armonică de însușiri etnice, virtuale în producțiunea populară și realizate în literatura cultă prin artiști de un talent incontestabil. Între cei patru pilăstri (Eminescu, Creangă, Coșbuc, Caragiale) ai expresiei artistice a sufletului românesc se întinde rețeaua unei întregi literaturi reprezentative. (Câteva nume de scriitori mai recent: Hogaș, Goga, Sadoveanu, Rebreanu, Gârleanu, Brătescu-Voinești etc.). Departate de a păși în pragul Europei cu mâinile goale, pășim nu numai cu posibilitățile unui suflet original, și ca fond și ca formă, ci și cu afirmații categorice, solidare între ele, dar diferențiate în cromatica literaturii universale.” (în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 633-634).

Tudor Vianu a pus și el problema locului și rolului poporului român și ale culturii sale în sânul Europei, și implicit problema specificului național, a originalității culturii românești. A conștientizat și criza de conștiință creată în România și în răsăritul Europei la începutul sec. XX, ba chiar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub presiunea progresului, a

schimbărilor rapide. Vianu vedea chiar în conștientizarea acestor chestiuni identitare, în „limpedea conștiință de sine” a culturii naționale „garanția unei activități creatoare” (T. Vianu, „Caracterele artei românești”, 1926 în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 430).

Criticul considera un adevăr faptul că „o producție viabilă nu poate exista decât într-o cultură omogenă, într-un mediu adică în care toate tendințele spiritului converg către un centru intern de idealitate. Cultura în întregimea ei se desvoltă, cu logica finalistă a organismelor, din acest productiv punct central, care coincide în esența lui cu sentimentul pe care grupul social purtător al culturii îl trăiește în fața vieții. Între toate manifestările spirituale ale unui popor care a produs o cultură omogenă, se recunoaște un aer de rudenie, culoarea subtilizată în atmosferă a unui suflet unic, semnele aceleiași reacțiuni în fața lumii.” (T. Vianu, „Caracterele artei românești”, 1926 în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 431).

La polul opus, parte dintre redactorii revistelor *Gândirea* (în parte moștenitoare a *Sămănătorului*), *Cuvântul*, *Curentul* adoptau poziții extremiste, fascist-naziste chiar, în privința etnicității în artă și nu numai: **N. Crainic**, **Nae Ionescu**. Aceștia mizau pe ortodoxism și îi criticau pe „intelectualiști” raționaliști, pe „europenizanți” – considerați adepți ai unei viziuni străine etnicismului.

Neosămănătorism (l-am tratat anterior): Manifestul „Crinului alb”.

„**Noua generație**”/ **Generația Criterion**/ **Generația 1927**: Petru Comarnescu, M. Eliade, M. Sebastian, C-tin Noica, Mihail Polihroniade, Mircea Vulcănescu. Debutul în 1926-1927 (primul lor an de studii universitare). Spirite contestatate, inspirați de Nae Ionescu, ridicăți împotriva „bătrânilor” (Iorga, Ibrăileanu, Lovinescu, Rădulescu-Motru, Mihail Dragomirescu, P.P. Negulescu), dar și împotriva unor scriitori precum Cezar și Camil Petrescu, doar pentru că erau cunoscuți și citați.

M. Eliade: „pentru noi viața lăuntrică e atât de cruntă, de diversă, de proteică, de chinuitoare. În noi izbândește *Spiritul*. Noi am înțeles că viața dacă își merită suferințele – e pentru a concretiza, a viețui, a actualiza spiritul. Spiritul așa cum îl înțelegem noi nu e cel hegelian. Și nu e nici idealul junilor sentimentali. E conștiința unei vieți care trebuie viețuită, absorbită, educată cu atenție. Obsesia valorilor spiritului cari trebuiesc diferențiate și răspândite... Voim să biruim valorile ce nu sunt izvorâte nici din economia politică, nici din tehnică, nici din parlamentarism. Valorile pur spirituale, absurd de spirituale. Valorile creștinismului.” (Mircea Eliade, „Itinerar spiritual”, *Cuvântul*, II, nr. 857, 6 sept. 1927).

Viziune diferită la M. Sebastian (*De două mii de ani* - 1934, *Cum am devenit huligan* - 1935).

Mircea Eliade, *Întoarcerea din rai* - 1934, *Huliganii* – 1935.

Petru Comarnescu, „Specific românesc în cultură și artă”, *Acțiune și reacțiune*, II, nr. 29, 33, 35, 1930). Sensibilitatea românească s-ar caracteriza prin sentimentul naturii, simțul măsurii, vioiciunea, seninătatea, trăsături pe care autorul le vede chiar responsabile de „taina rezistenței românești tuturor intemperiilor și păstrarea unității spirituale românești” (Petru Comarnescu, „Specific românesc în cultură și artă”, 1930, în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 515).

Observa P. Comarnescu: „Neîncrederea în puterea tradiției provine, cum e și firesc, dintr-o neînțelegere a ei. O completă desolidarizare cu tradiția, însă, nu se petrece nicicând. Se observă

în epocile de prevestiri rele, când viața unui continent, a unui popor sau a unui ținut este serios amenințată, cum toți găsesc sprijin și vorbesc în numele tradiției respective.” (Petru Comarnescu, „Specific românesc în cultură și artă”, în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 499).

„Tradiția unifică și prin neîntrerupta ei curgere este norma culturii, realizând astfel o măreață și ascendentă învățare și experiență. (Petru Comarnescu, „Specific românesc în cultură și artă”, *Acțiune și reacțiune*, II, nr. 29, 33, 35, 1930, în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 501).

„specificul național, care în artă conduce la realizarea generalului prin mijloace particulare, la potențarea și transfigurarea realității comune în ceva superior, în care nu există contradicție, ci doar strânsă legătură între idealul-formă și realul-conținut”. (Petru Comarnescu, „Specific românesc în cultură și artă”, *Acțiune și reacțiune*, II, nr. 29, 33, 35, 1930, în *Dreptul la memorie*, în lectura lui Iordan Chimet, vol. III, Dacia, Cluj, 1992, p. 507).

Despre toate acestea și multe altele, vă recomand, aşadar, volumele antologice îngrijite de Iordan Chimet, *Dreptul la memorie* (în special vol. III), vol. lui Z. Ornea, deja citat, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, în special cap. V, „Specificul național. Dispute în jurul conceptului” (pp. 363-468). Și lectura romanelor lui Eliade, *Întoarcerea din rai* – 1934 – și *Huliganii* – 1935 –, încercări de frescă a „tinerei generații”. Și, de asemenea, a volumelor lui M. Sebastian din aceeași perioadă (*De două mii de ani* - 1934, *Cum am devenit huligan* - 1935).

Fragmente din volumul scris de Cristina A. Bejan, *Intelectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, traducere din limba engleză și note de Alina Pavelescu, Litera, București, 2023

„Prefață”

„În 1932, cu un an înainte ca Hitler să devină cancelar al Germaniei și în același an cu foametea provocată de Stalin în Ucraina, un grup de tineri intelectuali, curajoși și progresiști, începea să se întâlnească la București, luându-și numele de Asociația Criterion. Rețeaua lor de socializare o reprezentau foiletoanele: scurte articole apărute într-o multitudine de publicații, inclusiv eponima revistă *Criterion*. Publicau și critică literară, romane, non-ficțiune, poezii și piese de teatru. Erau umblați prin lume, studiaseră în străinătate, din Statele Unite până în Franța și în India, și doreau să-și unească energiile intelectuale pentru a construi o nouă „România Mare”, care devenise semnificativ mai mare după Primul Război Mondial.

Membrii Criterion erau buni prieteni și foarte uniți ca grup. Totuși, pe măsură ce își împărtășeau ideile și experiențele, simpatiile politice au început să îi dezbine. Mișcarea Legionară a fost cea mai cunoscută dintre mișcările de extremă dreapta din România. În 1932-1933, ea și-a mutat cartierul general în București, iar în 1940 a ajuns, pentru scurtă vreme, la putere. În anii 1930, monarhia constituțională era pe cale să se dezintegreze, iar criterioniștii au fost reprezentativi pentru toate posibilele evoluții viitoare: comuniști, democrați și fasciști. Eșecul Criterion a arătat cât de repede putea să se afirme extremismul plecând de la eforturi nobile de a construi un viitor mai bun.

Asociația oferă povestea compactă și completă a unor minți educate în occident care au cochetat cu forme politice autocratice, non-occidentale ale estului. În timpul acestui scurt și strălucit moment cultural, România a trăit vremuri de prosperitate, de diversitate și, da, de democrație. Istoria Criterion ne arată cât de ușor poate fi pentru intelectuali să îmbrățișeze extrema, să urmeze calea dictaturii și să devină vinovați de a le fi cerut și altora să meargă în această direcție.” (p. 11-12)

„La începutul războiului (al Doilea Război Mondial), România a fost unul dintre aliații Germaniei naziste. În timpul Holocaustului, a fost unul dintre participanții și autorii crimelor împotriva umanității. Înainte de succesul fascismului, România era o monarhie constituțională liberală și trăia începutul promițător al unei societăți libere. Ceea ce îl poate șoca pe cititor este că, în România, intelectuali de frunte au sprijinit fascismul. Acesta nu a fost un caz unic. S-a întâmplat și în alte țări, inclusiv în Franța, Germania, Irlanda și Italia.

Cartea dezvăluie seducția fascismului prin intermediul vieții unei societăți culturale moderniste și progresiste, Asociația Criterion. Din 1932 până în 1934, asociația a reflectat toate ideile, de la cele liberal-democratice la comunism și fascism. (...)

Alături de căderea în fascism a multor intelectuali români, mai arăt cum au fost recrutați intelectuali de frunte și cum au rezistat unii dintre ei (...). Criterion a fost un grup foarte select, care i-a inclus pe Emil Cioran, Petru Comarnescu, Mircea Eliade, Eugène Ionesco, Constantin Noica, Marietta Sadova și Mihail Sebastian. Evoluția grupului coincide cu afirmarea fascismului în România.

Criterion a fost la început un concept democratic, pentru care Comarnescu se inspirase din experiența sa în Statele Unite. Avea o organizare democratică, iar structura conferințelor (cu un vorbitor pro și unul contra) garanta reflectarea egală a ambelor fațete ale unui subiect. Fondatorul și conducătorul Criterion, criticul de artă și traducătorul de piese de teatru Petru Comarnescu, era un democrat convins, iar ulterior a devenit comunist.

Caracterul său colectiv a fost de o importanță crucială pentru Criterion. Grupul s-a bazat pe o relație de prietenie, iar asociația a funcționat cooperativ. Pe măsură ce Criterion a început să se dezintegreze, grupul de prieteni și asociația au cedat locul unei formule colective alternative: Mișcarea legionară. Cioran, Eliade, Noica și Sadova au devenit fasciști; Comarnescu, Ionescu și Sebastian, care erau evrei, nu au devenit. A fost o perioadă dureroasă pentru toți. Modul colectiv mai apare în alte două situații din carte, reprezentative pentru ascensiunea extremismului politic: semnalul de alarmă tras de Ionescu pentru generația sa împotriva pericolului rinocerizării (convertirea la extremism) și împotriva gândirii politice colective, respectiv lamentația lui Sebastian că Nae Ionescu își încuraja studenții să adopte colectivismul politic și să respingă individualismul. Romanul *De două mii de ani* al lui Sebastian (1934), tradus în engleză în 2016, documentează experiența sa ca evreu în anii 1930, în perioada ascensiunii fascismului bucureștean, și evidențiază antisemitismul prefetei scrise de Nae Ionescu. Ca roman, se înscrie în forma distinctivă a literaturii vremii: literatura experiențială.” (p. 14-15)

Din cap. I, Introducere:

„Keith Hitchens împarte (în volumul *România 1866-1947*) dezbaterile despre cultura românească, începută în secolul al XIX-lea și continuată în secolul XX, între tradiționaliști și europeniști. Tradiționaliștii, cunoscuți și ca autohtoniști sau indigeniști, pledau pentru ortodoxia mistică (Biserica României), iar europeniștii, cunoscuți și ca moderniști sau occidentalști, îmbrățișau valorile raționalismului iluminist. În anii 1930, această împărțire era politizată în cel mai înalt grad și e adeseori folosită de cercetătorii români pentru a explica polarizarea „câmpurilor” intelectuale și artistice. Mai recent, Sorin Alexandrescu a prezentat o schemă nuanțată, împărțind intelectualii din România interbelică în „tipuri ideale”, potrivit teoriei lui Max Weber: liberali, agrarieni, tradiționaliști, antimoderni și extremă dreapta/stânga. Această interpretare se opune celei a lui Norman Manea, care menține diferența dintre ideologiile aflate în spatele implementării unor sisteme totalitare distincte: fascism și comunism. Practic, unii dintre membrii Tinerei generații au acordat sprijin alternativ comunismului și fascismului în perioada interbelică și după al Doilea Război Mondial.

Tânără Generație e a șasea generație din istoria socială a României moderne. În *Criterion*, Vulcănescu enumeră generațiile anterioare: *generația premergătorilor* (generația afirmată după revoluția lui Tudor Vladimirescu, de exemplu Gheorghe Lazăr); *generația pașoptistă* (generația Revoluției de la 1848, prima care a studiat în Franța, creatoarea României moderne: Ion Brătianu, Golescu, Kogălniceanu, Rosetti, Avram Iancu); *generația junimistă* (Măiorescu, Creangă, Eminescu: au existat două momente: unul cultural, la Iași, celălalt politic, la București); *generația socială* („Vechea Generație”, îndreptată împotriva mișcării aristocratice și asociale a Junimii: *sămănătorismul* lui Nicolae Iorga și A.C. Cuza și *poporanismul* lui Stere) și *generația de foc* („Generația Sacrificată”, cu Nae Ionescu, Lucian Blaga, Nichifor Crainic, Ion Marin Sadoveanu, Mihail Ralea, printre reprezentanți).

Asociația Criterion își are locul său în lunga tradiție a cercurilor culturale din România modernă. O revistă literară importantă, care, la începuturile sale, a unit cu succes modernismul și tradiționalismul, a fost *Gândirea* (1921-1944). Poziționându-se în concurență cu publicațiile aflate mai la stânga, *Sburătorul* lui Eugen Lovinescu (1919-1927) și *Viața Românească* a lui Mihail Ralea (1906-1940), printre contributorii importanți ai *Gândirii* se numărau Nichifor Crainic (1889-1972, fost preot, fondator al ortodoxismului și susținător al autohtonismului) și Lucian Blaga (1895-1961, poetul marcant al României Mari și un eminent filosof). În prima decadă a existenței sale, *Gândirea* a inclus lucrări ale unor autori aflați în avangarda modernității, ca Marcel Iancu și Brâncuși. Însă Crainic a preluat conducerea revistei în 1926 și, până în 1941, a transformat-o în revistă reprezentativă a tradiționalismului și a fascismului ideologic. În acest punct, în 1941, Blaga s-a despărțit de Crainic și de *Gândirea* dezaproband agenda politică a lui Crainic.

În România, pledoaria pentru o substanță spirituală românească specifică, națională, a început odată cu introducerea, în anii 1920, de către Vasile Pârvan și alții, a termenului *élan vital* susținut de Bergson în Franța, și a celui german *Lebensphilosophie*. Interpretarea românească a fenomenului a fost cunoscută mai întâi sub numele de *trăire*, apoi sub acela de *experiență*. Acest curent filosofic a structurat de o manieră semnificativă discuțiile din interiorul Tinerei Generații la sfârșitul anilor 1920 și discursul ei în cadrul Asociației Criterion la începutul anilor 1930.” (p. 46-47)

-idealizarea perioadei interbelice (1918-1940), uitarea numeroaselor neajunsuri (sociale, politice, economice: sărăcie, „industrializare dificilă a unui stat preponderent agrar”, „corupție politică, antisemitism și ascensiunea fascismului” – p. 49).

-Nicolae Iorga – *Neamul românesc* – „teama de non-român, de „celălalt” (p. 51)

Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*

Constantin Rădulescu-Motru, *Românismul: catehismul unei noi spiritualități*

„Filosoful Lucian Blaga a respins pozitivismul și a creat cea mai sistematică și mai influentă filosofie românească a stilului și a culturii, una în care misterul avea un loc rezervat: dealurile peisajului rural românesc (*spațiul mioritic*)” (52)

-1927: Codreanu înființează Legiunea Arhanghelului Mihail, „o mișcare ortodoxistă, mistică, naționalistă, antisemită, dar și o organizație teroristă” (p. 54)

-1930, Codreanu înființează ramura paramilitară a Legiunii, Garda de Fier, care „a definit comportamentul corupt al politicianilor ca evreiesc și a declarat că nici unul dintre partidele politice nu era altceva decât o bandă de tirani.” (54-55)

Cap. 2, „Nae Ionescu, tânăra generație, „Itinerariul spiritual” și educația în străinătate, 1927-1932”

„Tânăra Generație a moștenit și asimilat discursul preexistent despre formă *versus* fond (concepție aparținând criticului literar, politicianului și fondatorului Societății Junimea, Titu Maiorescu), tradiție *versus* modernitate, antisemitism *versus* cosmopolitism, iraționalism *versus* raționalism.” Aceasta „a proclamat nevoia unei Renașteri spirituale” (68)

Despre cele două programe ale Tinerei Generații, „Itinerariu spiritual”, scris de Eliade în 1926, respectiv „Manifestul Crinului Alb”, scris de Petre Pandrea, Sorin Pavel și Ion Nistor în 1928.

Autoarea o citează pe Marta Petreu, care afirmă că prin cele 2 manifeste „Tânăra Generație se proclamă ca „apolitică”, „paricidă” (E. Ionescu), autohtonă, antifranceză, ortodoxă, opusă Revoluției de la 1848, anticanonică, adică antijunimistă” (74)

În „Itinerariu”, a cărui redactare a început în Occident, Eliade nu promovează valorile occidentale.

„Eliade cere imperios ca generația lui să fie luată în serios și afirmă nu doar că sunt diferiți de Vechea Generație, ci și că sunt mai dotați pentru a umple golul cultural pe care îl văd ca o plagă a țării lor înnoite.” (75)

Eliade critică diletantismul și specializarea științifică, aceasta din urmă acuzată de a fi prea fragmentară (76)

Eliade compară cultura cu un organism.

Misticismul, cunoașterea prin experiență.

Dorința de a deprovincializa cultura română și de a o proiecta la scară universală.

Eliade aprecia cultura indiană, pentru că aceasta era deschisă către mister.

Petru Comarnescu, *Homo Americanus* (1933), *America văzută de un tânăr de azi* (1934)

Asociația Criterion – preocupată de a ilustra diversitatea de idei.

Scopurile asociației – manifestările estetice și filozofice, împotrivire față de tendințele de „regionalism”, privilegiere a „spiritului universalist”. „Fără a uita că suntem români, cred că nu românizarea este scopul acestei asociațiuni, ci spiritualizarea, științificizarea și înnobilarea estetică. Și în această privință se revine asupra unor lucruri admise, de pildă eterogenitatea credințelor membrilor.” (123)

Subiecte de conferințe notate de P. Comarnescu: „modernismul din Europa și tradiționalismul din România: nudism, „gandhism”, specific românesc, femeii în lumea modernă, homosexualitate, arta modernă, problema Europei, absolutism *versus* relativism și tineret.”

Mod de lucru democratic.

Cristina A. Bejan într-o notă de subsol p. 127: „„Criterion” nu este un cuvânt românesc. Cuvântul românesc este „criteriu”. Asociația a ales versiunea englezească cu o intenție cosmopolită, arătându-și simbolic intenția de a trece dincolo de limba română, în efortul său de a implica idei globale și de a lansa proiecte de proporții „culturale majore”.

Cosmopolitism. Dorința de a crea o cultură a membrilor grupării.

„Îngrijorată că România era o cultură minoră, Tânăra Generație a privit Asociația Criterion ca un efort de a-și depăși complexul de inferioritate.” (135)

„Dacă România era sau nu o colonie culturală a Franței a fost un subiect de aprigi dezbateri în spațiul românesc interbelic. Ziarul „Vremea” a realizat o anchetă printre personalități din toate generațiile, de toate religiile și convingerile politice (incluzându-i pe Crainic, Blaga, Eugen Lovinescu, Polihroniade și Haig Acterian, printre mulți alții) a cărei întrebare era chiar aceasta: „Suntem sau nu suntem o colonie a culturii franceze?”” (136)

Cap. 7. Rinocerizarea: activitatea politică și angajamentele Tinerei Generații, 1935-1941

„Rinocerizarea a urmat „huliganismului””. (278)

Concluzia lucrării C. A. Bejan:

„Încrezătoare în puterea tinereții lor, Tânăra Generație și Asociația Criterion au încercat să revoluționeze cultura națiunii lor europene aflate în plin proces de afirmare. Doar când interesul criterioniștilor a alunecat către politic și religios, Mișcarea Legionară le-a umbrat cerul de prieteni (...) Ascensiunea fascismului a contribuit la distrugerea celui mai important experiment intelectual și cultural din România.” (354)

Perioada comunistă și postcomunistă. Adâncirea tendințelor opuse

Protocronismul

Definiție. Context.

Protocronismul este un curent care dorește să impună ideea că spațiul autohton este antecesor, premergător altora, că dezvoltarea acestuia i-a premers aceleia din spații recunoscute ca atare pe plan mondial.

În cazul românesc, este vorba de un curent care se mai numește și *dacism*. Curente similare, mai mult sau mai puțin dezvoltate, se întâlnesc și în alte țări, europene și neeuropene. Tendințe globale, izvorâte din complexe naționaliste, ce încearcă să acrediteze ideea că la origine, cândva, anumite culturi, mai degrabă minore pe plan mondial, au avut un mare rol istoric.

Apărut în anii 70 în România, dar cu rădăcini vechi, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și chiar de mai înainte.

Curent, evident, antieuropean; convenea regimului ceaușist, naționalist.

Context: 1965 – Nicolae Ceaușescu ajunge la putere. Moment de răscruce. În 1968, Ceaușescu s-a opus invadării Cehoslovaciei de către forțe armate ale Pactului de la Varșovia. Mulți anticomuniști români se vor înscrie în PCR. Liberalizare culturală și economică.

1971 – Tezele din iulie: subordonarea culturii intereselor de Partid.

Ioana Em. Petrescu atinge subiectul Tezelor din iulie 1971 într-un paragraf al unei scrisori trimise în aceeași lună soțului, aflat la Oslo: „Aici se discută în toată presa un amplu și foarte serios proiect – devenit hotărâre – de îmbunătățire a activității ideologice. E vorba de o foarte serioasă întărire a spiritului muncitoresc și a conducerii de partid în cultură – artă, presă, activitate editorială, programe radio și T.V. etc.” (Ioana Em. Petrescu – Liviu Petrescu, *Corespondența intimă (1961-1978)*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Mirela Tomoiogă, Prefață de Ioana Bot, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012p. 363).

Antecesorii ai protocronismului românesc (dacism):

Hasdeu („Etymologicum magnum Romaniae”, lucrare rămasă neterminată a marelui savant, initial publicată în 1886)

Nicolae Densușianu (*Dacia preistorică*, 1913), un notar de provincie, fără pregătire de specialitate.

- Teoria unei civilizații preistorice avansate (civilizația pelasgă), care ar fi ocupat teritoriul României de astăzi și care ar fi la originea întregii civilizații europene. Lucrare de peste 1200 de pagini foarte controversată, pseudo-istorică, cu utilizarea de surse inexistente sau selectate fragmentar. Lucrare, evident, contestată de istorici și alți

specialiști, care au văzut în aceasta și în autor semne de șovinism, fantasmagorie, absurd, delir, și deloc știință. Teza sa absurdă a fost încurajată de contextul naționalist (legionar) din interbelic și reluată de protocronism începând cu anii 1970.

Reprezentant al protocronismului postbelic: Edgar Papu, „Protocronismul românesc”, Secolul XX, 1974.

„Protocronismul vine din gr. *protos* – primul și *chronos* – timp. Este „un curent de idei care urmărește să pună în valoare anticipările creatoare pe plan universal în domeniul culturii și civilizației, pe care orice popor le poate revendica”, „o constatare de bun simț, o realitate culturală prezentă în oricare formă de comparatism care admite realitatea evoluției paradigmelor culturale de-a lungul istoriei”. Conform acestui curent, continuitatea românească și creștinească pe acest pământ a contribuit definitoriu și primordial la dezvoltarea civilizației europene.” (<https://mnlr.ro/evocare-edgar-papu-25-de-ani-de-la-moarte/>)

Edgar Papu (1909-1993) – mare savant, unul din cei mai importanți comparatiști români postbelici. Bun cunoscător de literatură universală, teorie literară, a literaturii latine, a liricii renaștentiste italiene, a teatrului spaniol. A făcut închisoare la începutul anilor 60, a fost ulterior marginalizat, fără drept de semnătură. Faptul că și-a pus știința și reputația (câtă mai era, după închisoare) în slujba acreditării științifice a protocronismului, încurajată de politic, este de înțeles.

Preeminența limbii române asupra limbii latine, a Daciei asupra Imperiului roman etc.

Astăzi curentul nu a dispărut. Are reprezentanți, pseudo-oameni de știință, care se folosesc de surse dubioase, care sunt marginalizați de știința adevărată, dar făcuți vizibili de lumea virtuală. Aceștia pun marginalizarea lor științifică pe seama unei preținse „cenzuri” politice. Internetul îi scoate la lumină. Tracomani, dacomani. Probabil cu toții ați citit la un moment dat asemenea mesaje: „Testele de la Vatican confirmă: Românii sunt cei mai apropiați genetic de îngeri” (socialistul.com). Nu cred că e nevoie să le și citim!!

Perspectivă critică asupra acestor curente de idei: Dan Alexe, *Dacopatia și alte rătăcirii românești*, Humanitas, București, 2015.

Dacopatia – „substitut de identitate” la români, o „identitate falsă”.

Printre ideile susținute de „dacopați”: limba latină ar fi derivată din limba dacică, dacii ar fi fondat Roma! Dar aceste idei nu au existat/există doar la români, ci și la georgieni și albanezi.

„E vorba de identitatea șovăielnică a națiunilor mici, a națiunilor mici care nu se asumă”. „Există alte națiuni mici, de pildă slovenii. Slovenii nu sunt triști că nu au produs genii, că nu sunt la originea lumii, că nu au fondat focul... Au avut niște lingviști, niște oameni politici și actualmente au un filozof clown - Slavoj Žižek. Le ajunge. Pe când noi trebuie să ne împăunăm cu o mitologie total inventată și pentru că într-un fel știm că este inventată, că de aici vine îndârjirea în a convinge, ne e și rușine. Dar această obsesie cu un trecut mitologic este, de fapt, apanajul tuturor popoarelor din Balcani, iar la unii – cum sunt macedonenii – a devenit ideologie oficială”, a menționat scriitorul.

Despre existența unei limbi dacice, acesta a spus că putea exista. „Putea exista un conglomerat de limbi apropiate sau de dialecte suficient de apropiate ca să poată fi mutual pe înțeles, dar nu putea exista o limbă oficial literară. În primul rând, oamenii ăia nu scriau, nu aveau administrație, nu existau orașe, nu existau drumuri. Cum poți avea o administrație centralizată și o limbă unică când tu nu poți comunica dintr-un târg în altul?”, a argumentat Dan Alexe.

(Citește mai mult la: <https://www.digi24.ro/magazin/timp-liber/cultura/dan-alexe-dacopatia-este-un-substitut-de-identitate-romanii-se-impuneaza-cu-o-mitologie-total-inventata-395847>)

A se vedea și recentul volum al lui Dan Alexe, *De-a dacii și romanii. O introducere în istoria limbii și etnogenezei românilor*, Humanitas, 2023.

Poziții opuse protocronismului sub comunism: N. Manolescu, Z. Ornea, A. Pleșu, A. Marino.

N. Manolescu – cunoscut de la cursurile de ILR. Azi ilustrează vechea gardă a istoriei și ideologiei literare românești.

Z. Ornea – mult citat la acest curs, mai ales cu lucrarea sa din 1980, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*. Savant în sensul cel mai pur, obiectiv, minuțios. Preocupat de dimensiunea ideologică a literaturii, a curentelor literare de care s-a ocupat (sămănătorismul și poporanismul, cărora le-a dedicat cărți, Junimea etc. Cartea *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, despre deriva ideologică din interbelicul românesc, scrisă în mare în anii optzeci ai secolului trecut, a fost publicată pentru prima dată în 1995. Cum afirmă N. Manolescu, această carte avea slabe șanse să apară înainte de 1989. „(Z. Ornea) Era de fapt un social-democrat căruia epoca de după 1971 îi oferea o nouă provocare. A fi de stânga în plin protocronism constituia o neșansă, ca și a fi obiectiv în dogmatism. Alunecarea spre șovinism a comunismului românesc în deceniile 8 și 9 confirma analizele lui Z. Ornea despre anii treizeci și făcea similitudinile atât de izbitoare încât devenise mai ușor să critici stânga democrată decât dreapta legionară. Nu monografia despre Gherea i-a creat autorului greutatea cu cenzura, ci aceea despre extrema dreaptă din deceniul 4.” (N. Manolescu, „Z. Ornea”, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008, pp. 1224-1225).

A. Pleșu – îl vom citi și discuta la seminar, ultimul seminar, cu vol. său de publicistică, *Comedii la porțile Orientului*.

A. Marino – l-am citit și citat în deschiderea acestui curs cu volumele sale de publicistică despre *Ideea europeană*.

Perioada postdecembristă

-Reminiscențe autohtoniste ale protocronismului există : Dan Zamfirescu, medicul Napoleon Săvescu, scriitorul Daniel Roxin, generalii în rezervă Mircea Chelaru și Niculae Spiroiu.

Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român* (1993).

„Nu știu dacă oamenii care l-au invitat pe Dan Zamfirescu (în continuare: D.Z.) să vorbească în Aula Academiei Române – Filiala Iași îi cunoșteau ideile sau nu. După cum se așteptau cel puțin câțiva participanți, conferința a fost una cu „informațiile” prezentate în cheie protocronistă. În privința „substanței”, am aflat un amestec de afirmații cel puțin discutabile, când nu fără acoperire documentară, mai întotdeauna decontextualizate. Astfel, autorul a

susținut tranșant că „putem vorbi de o cultură română de 600 de ani”, practic imediat după „descălecat”. Bătălia de la Rovine a fost considerată „o lovitură hotărâtoare a culturii române”, sub conducerea lui Mircea cel Mare (în nici un caz cel Bătrân), cum a insistat autorul că ar trebui să-i spunem voievodului muntean. „Moldova lui Alexandru cel Bun a fost cea mai puternică Moldovă”, ni s-a mai spus. Iar Gavril Uric – un monah din Moldova primei jumătăți a secolului XV – a fost nu doar „un om uriaș”, ci și „cea mai mare personalitate de copist”, ba mai mult, „un român de vocație universală”; „cu el, cu Uric, începe cultura română”. Nu putea să lipsească afirmația că „românii au scăpat Europa de pericolul Islamului (prin otomani)”. O concesie li s-a făcut și ungurilor, care ar fi jucat și ei un rol în această privință, dar numai până în prima jumătate a secolului XVI. După cum se vede, facem pași spre reconcilierea româno-maghiară. Ștefan cel Mare „a creat un creștinism pentru poporul român, care e legat de pământ, e pentru acest pământ”; sau – ca să fie clar – voievodul moldovean a fost „creatorul unui creștinism pentru aici”. Mai mult, „în momentul în care Ștefan cel Mare pune capul jos, cultura română există!”. Voievodul muntean Neagoe Basarab este considerat „un geniu la egalitate cu Erasmus și Machiavelli, ba chiar peste ei”, ceea ce înseamnă că aveam de-a face cu un „un machiavelism peste machiavelism”. Dan Zamfirescu pare convins că românii aveau conștiință națională în secolele XV-XVI, chiar dacă uneori se invadau, se bateau și se căsăbeau reciproc.

Mai trec secole și aflăm că un mare merit al culturii române a fost că l-a dat culturii ruse pe Antioh Cantemir, în secolul XVIII. Ruteanul Paisie Velicovschi a fost românizat. Pentru că timpul trecea repede, „academicianul” bucureștean ne-a amintit, de-a valma, alte nume din cultura română, dar și din cea europeană: Coresi, Varlaam, Voltaire, Dostoievski, Eminescu, Brâncuși ș.a.m.d. Colegii care se ocupă de istoria medievală sau de istoria culturii se pot lăsa de meserie, începuturile culturii române au fost elucidate, „întemeietorii” ei sunt cunoscuți. Dincolo de ironie, cu siguranță pentru unii dintre cei prezenți a fost o reconfirmare a faptului că protocronismul nu are nimic de-a face cu cercetarea istorică, cu metodologia, cu respectarea surselor, nici măcar cu bunul simț comun.” (Dorin Dobrin, „La vremuri noi, tot ei. Resurgența protocronismului | Contributors”, 20/05/2016, [La vremuri noi, tot ei. Resurgența protocronismului | Contributors](#))

- Poziții nuanțate: O. Păler (membru fondator al Grupului pentru Dialog Social-GDS, *Calomnii mitologice*, 2007), Al. Paleologu (*Bunul simț ca paradox*, 1972; *Moștenirea creștină a Europei*, 2003).

În loc de concluzii

În prezent, societatea românească (și nu numai, pentru că fenomenul este global) este puternic dezbinată la nivel ideologic, polarizată.

E mare nevoie de echilibru, de gândire critică, de punere în context, de considerare atentă a surselor informațiilor care ne parvin ușor pe cale virtuală.

Mi-ar plăcea să cred că parcurgerea acestui curs vă va ajuta să vă raportați intelectual într-o manieră mai complexă, mai matură, mai echilibrată la dezbaterile care se ivesc în spațiul public din România, din Europa, din lumea occidentală și de pe tot mapamondul.

ANEXĂ

„A construi un model identitar înseamnă să ne raportăm la ceea ce ne validează: alteritatea, celălalt, străinul...”

Liviu NEAGOE în dialog cu Dan BURCEA

- Observator cultural, 03-10-2023
- [Nr. 1178](#)

<https://www.observatorcultural.ro/articol/a-construi-un-model-identitar-inseamna-sa-ne-raportam-la- ceea-ce-ne-valideaza-alteritatea-celalalt-strainul/>

La Editura Cartier de la Chișinău a apărut, pe 1 septembrie 2023, cartea lui Liviu Neagoe *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*. Cu această ocazie, am avut bucuria să stăm de vorbă cu autorul și să abordăm câteva din aspectele pe care le tratează în această lucrare.

Domnule Liviu Neagoe, sînteți licențiat în filozofie la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, masterand în istorie modernă la Central European University din Budapesta și doctor în istorie al Institutului de Istorie „G. Barițiu” din Cluj-Napoca. De

unde vine interesul dumneavoastră pentru problema identității românești și ce reprezintă apariția cărții de față pentru munca dumneavoastră de cercetător?

Interesul pentru „problema identității românești”, așa cum o numiți, nu este doar al meu; el aparține, într-o mai mică sau mai mare măsură, tuturor istoricilor români și provine dintr-o nevoie irepresibilă de a ne înțelege trecutul așa cum a fost, cu părțile sale luminoase și întunecate deopotrivă. În cazul meu, interesul pentru ceea ce am putea numi temele românești ale istoriografiei s-a menținut cu fiecare carte și cu fiecare stagiul de cercetare. De altfel, ideea unui volum de studii românești exista încă din perioada studiilor masterale la Central European University. Dar drumul pînă la *Eutopia* a fost presărat cu alte cărți: am scris o carte despre evoluția ideii de cetățenie, pornind de la teza de doctorat, și încă o carte despre antisemitismul din secolul al XIX-lea și raportul dintre etnicitate și dezbaterile constituționale. La finalul unei școli de vară, în urma unei discuții cu Marius Turda, a prins contur ideea acestei cărți. Ea cuprinde șapte studii istorice despre identitatea românească privită din perspectivă regională și central-europeană.

***Eutopia* este, după cum scrieți încă de la începutul lucrării dumneavoastră, „o incursiune în abisurile a ceea ce constituie identitatea românească din perspectiva apartenenței la identitatea europeană”. Cum trebuie definită, prin urmare, această identitate?**

Identitatea este un concept poliform și plurivalent care nu poate exista în afara unei istorii și a unei culturi. A defini identitatea și a construi un model identitar înseamnă să ne raportăm la ceea ce ne validează: alteritatea, celălalt, străinul. Din această perspectivă, identitatea este atît individuală, cît și colectivă, dar, mai ales, este interacțiune între identități. Identitatea se manifestă cel mai pregnant ca identitate locală, este semnificată ca identitate regională și este construită cultural ca identitate națională. În același timp, identitatea națională se suprapune, în virtutea secolelor de istorii regionale distincte, peste una central-europeană în cazul locuitorilor din Transilvani, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina, și est-europeană în cazul locuitorilor din Moldova, Muntenia, Dobrogea și Oltenia. Însă, în materie de construcție identitară, noi, românii, pendulăm între extreme: între protocronismul cel mai crîncen și stigmatizarea identității. Un „al treilea discurs”, ca să folosesc o formulă propusă mai demult de Sorin Antohi cu referire la Adrian Marino, pare tot mai problematic astăzi, într-o Românie polarizată social și ideologic.

Fără nici o pretenție exhaustivă – timpul nu ne-ar permite-o oricum –, vă propun să punctăm cîteva dintre ideile cărții dumneavoastră. Prima dintre acestea ar fi legătura dintre orientalism și balcanism, concept pe care îl considerați „cons substanțial cu intrarea noastră în modernitate”. Ce a însemnat pentru societatea românească această „despărțire de cultura bizantină”?

„Intrarea noastră în modernitate” a fost un accident fericit al istoriei. Datorăm acest lucru unei generații de excepție, energică și vizionară, perfect conștientă de rolul său istoric: pașoptiștii. Gheorghe Asachi, Ion Heliade Rădulescu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, Constantin A. Rosetti, Ion C. Brătianu, Alecu Russo, Costache Negri, Grigore Alexandrescu, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Andrei Mureșanu, „oamenii începutului de drum”, conform formulei fericite a lui Paul Cornea, au propus legi și căi de acțiune socială, au înființat reviste și au organizat saloane literare, au realizat o sinteză între valorile tradiționale și inovația literară, au conturat o piață culturală și au oferit un model pentru „propășirea neamului”.

Pașoptismul a însemnat nu doar europenizarea societății românești, adaptarea unor forme instituționale, preluarea unor modele culturale, liberalism, spirit critic, dar și accentuarea specificului național prin recursul la teme și motive decelabile în fondul autohton. Creațiile folclorice culese de Alecu Russo și Vasile Alecsandri la jumătatea secolului al XIX-lea promovează imaginea țaranului ca un bun autohton, cu trăsături particulare care marchează specificul național. Produs al imaginarului romantic și al discursului emancipator deopotrivă, țaranul român este prezent prin absență, el nu are o voce care să vorbească în numele său și nu participă la viața publică. Imaginea asupra lumii rurale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este una ambivalentă: o lume premodernă, idilică, a țăranilor bucolici și a tradițiilor nealterate – prin ochii scriitorilor – și o lume a sărăciei și deriziunii sociale – prin ochii medicilor cu vocație modernizatoare –, care trebuia adusă în modernitate prin programe sanitare și educaționale. Nu am avut, pînă în perioada interbelică, o mișcare agrariană care să coaguleze și să promoveze interesele țăranilor, iar acest lucru spune multe despre fragila noastră modernitate.

Drumul spre conștiința unei apartenențe europene trece prin numeroase ocolișuri. Unul dintre ele este cel al distanțării față de modelele europene. Este cazul teoriei „formelor fără fond”. Ați putea să ne vorbiți mai pe larg despre acest moment și despre contrastele generate ulterior între ceea ce numiți tradiționalism și modernism?

Teoria „formelor fără fond” reprezintă cea mai articulată și pertinentă reacție critică la contradicțiile europenizării societății românești. Asupra exceselor europenizării se pronunțaseră încă de la jumătatea secolului al XIX-lea Eufrosin Poteca, Ion Heliade Rădulescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, Theodor Rosetti. Titu Maiorescu are meritul de a fi ridicat-o la rigoarea unui concept în textul său programatic *În contra direcției de astăzi în cultura română* și de a fi contribuit decisiv la formarea spiritului public și la determinarea criteriului axiologic în evaluarea unei creații culturale. Este interesant că marile teme ale culturii române sînt reluate periodic la distanță de cîteva generații. Dezbateră din anii 1890 dintre Titu Maiorescu și Constantin Dobrogeanu-Gherea, dintre „arta pentru artă” și „arta cu tendință”, își găsește ecouri și în zilele noastre într-o polemică purtată pe rețelele sociale – nu mai insist, întrucît dialogul a fost epuizat.

Titu Maiorescu era conștient că modernitatea – legi, instituții, sistem educațional, clasă de mijloc –, în cazul românesc, a însemnat ruptură, nu continuitate, de aceea a propus un model de evoluție organică, naturală a societății, care să evite „arderea etapelor”. Șase decenii mai tîrziu, Eugen Lovinescu îi va da replica lui Titu Maiorescu și va face din sincronism vectorul modernizării – și, implicit, al europenizării – culturii române. Teoria sincronismului dezvoltată de Eugen Lovinescu în *Istoria civilizației române moderne* impune ideea conform căreia europenizarea culturii române s-a produs prin imitație și adaptare, și nu prin evoluție organică. Momentul inaugural al europenizării îl reprezintă, în varianta lui Eugen Lovinescu, pașoptismul, care s-a așezat sub semnul sincronismului privind spre Occident, adică spre Europa.

Ce este românismul, concept folosit pentru prima oară de Ion Heliade Rădulescu în 1839 și despre care scrieți că reprezintă „numitorul comun al tuturor interogațiilor identitare cu trimitere la specificul național”?

Termenul „românism” apare în deceniile prepașoptiste, într-o perioadă de stabilizare semantică a limbajului social-politic. Îl folosește Ion Heliade Rădulescu ca expresie a virtuților naționale și a patriotismului și îl va relua Bogdan Petriceicu Hasdeu, pentru a opune românismul salvator străinismului, păstrîndu-și partitura semantică pe parcursul celei de-a

doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Termenul va fi relansat în perioada interbelică de Constantin Rădulescu-Motru, pentru care românismul este ideologia noii generații și aparține noului moment istoric. El este integrat în „marea dezbatere” privind definirea specificului național care a dat definițiile esențialiste ale identității: balcanism, ortodoxism, țăranism, suflet național, spațiu mioritic. Construit printr-o serie de opoziții, românismul lui Constantin Rădulescu-Motru nu poate fi definit, ci doar simțit: „Românismul nu este rasism, nu este fascism, nu este antisemitism..., ci este simplu Românism”. Conceptual, românismul nu aduce nimic nou, nici o filozofie identitară nu s-a putut construi pe fundamentul acestui concept. Prin românism, tentația universalului și spiritul specificului național au fost împlinite.

Un alt capitol care mi-a reținut atenția este cel intitulat „Identitatea ca stigmat”. Acolo abordați problema identității din perspectiva cioraniană, pornind de la această interogație abisală: „Cum e posibil să fii român?”. Cum să înțelegem acest exercițiu al „hermeneuticii identitare negative”, care conduce, așa cum scrieți, „la o autoflagelare a spiritului colectiv”?

Exercițiul autoflagelării sinelui colectiv pentru a păstra substanța identității naționale nu este nou în cultura română. L-au mai exersat Dimitrie Cantemir, Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca, Ion Budai Deleanu, Ion Luca Caragiale, Dumitru Drăghicescu, Ștefan Zeletin. Dar geniul stilistic al lui Emil Cioran a dus hermeneutica negativă la forma exaltării și a vidului ontologic. Prezentînd identitatea românească ca tabloul clinic al unei boli de care nu te poți elibera decît exorcizînd-o prin scris, Cioran oferă o imagine a românității ca stigmat: „Cum e cu putință să fii român? era o întrebare la care nu puteam răspunde decît umilindu-mă în fiecare clipă”. *Schimbarea la față a României* consemnează obsesiile identitare ale tînărului Cioran: obsesia apartenenței la o cultură mică, obsesia mileniului pierdut, obsesia subistoriei, obsesia saltului istoric. Hipnotic, angoasant, tranchilizant, Cioran se afundă în tenebrele fondului nostru sufletesc pentru a anihila „golurile psihologice și istorice ale României”. Refugiindu-se la Paris, ca soluție individuală la stigmatul colectiv, obsesia blestemului mioritic revine în corespondența către Mircea Vulcănescu sub formula teribilului „n-a fost să fie”... După ce-l citești pe Cioran, fie te afunzi în depresie, fie îți pui imediat întrebarea: este posibilă ieșirea din stigmat?

Am încercat, în *Eutopia*, să ofer o soluție la această interogație pornind de la lectura cărților unor istorici recenți care au abordat din perspective diferite problema identității naționale: Lucian Boia, Vasile Boari, Ovidiu Pecican, Victor Neumann, Sorin Mitu, Mircea Platon, Cristian Cercel. Ieșirea din stigmatul etnic se poate realiza de către tineri excelent pregătiți profesional și cunoscători a cel puțin unei limbi de circulație internațională, care lucrează în proiecte comune cu colegii lor occidentali, într-o componentă pe care o definesc prin formula *rețele epistemice*. Voi menționa doar cîteva nume de istorici, dintr-o listă care cu siguranță e mult mai mare, care ilustrează exemplar faptul că se poate scrie istorie în afara paradigmei etnonaționale: Constantin Iordachi, Marius Turda, Răzvan Pârâianu, Valentin Săndulescu, Victor Rizescu, Camelia Crăciun, Irina Marin, Raul Cârstocea, Ionuț Biliuță.

În capitolul despre antisemitism în contextul românesc, afirmați, citînd o lucrare a lui Raul Cârstocea și Éva Kovács, că acest concept „transgresează conținutul semantic, pentru a fi desemnat cu o funcție politică și un rol în luptele pentru puterea politică”. Dincolo de această perspectivă teoretică, aș dori să ne vorbiți despre această realitate istorică, despre care știm că a zguduit istoria europeană, dar și pe cea românească, de la mijlocul secolului trecut și care este greu de stins chiar și în zilele noastre.

În cazul românesc, antisemitismul a reprezentat expresia unei probleme politice cu multiple fațete sociale, economice și culturale. Pe parcursul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, antisemitismul a evoluat în direcția consolidării conștiinței naționale prin raportare la populația evreiască, percepută ca alteritatea extremă și un potențial pericol pentru corpul națiunii. Pe de altă parte, dinamica demografică și economică a populației evreiești, superioară în raport cu populația românească, a făcut din evrei un epitom al capitalismului într-o țară majoritar agrară și supusă unei modernizări fluctuante. În lipsa unei clase de mijloc capabile să susțină modernizarea, costurile acesteia au fost suportate de populația țărănească majoritară. Ca atare, chestiunea agrară și chestiunea evreiască au rămas marile probleme nerezolvate ale societății românești, pentru care soluțiile oferite au fost parțiale și circumstanțiale.

Antisemitismul românesc nu este un fenomen local; el trebuie înțeles și interpretat în context central și sud-est european în cadrul procesului de construire a națiunii și de consolidare a identității naționale în această parte a Europei. La sfârșitul secolului al XIX-lea, România și Rusia rămăseseră singurele țări care nu emancipaseră populația evreiască de pe teritoriile lor. Presiunea externă pentru modificarea articolului 7 din Constituția din 1866 a făcut, în principiu, posibilă emanciparea individuală a evreilor. Însă procedurile birocratice greoaie, costurile ridicate ale naturalizării și arbitrarul autorităților române – cazul Lazăr Șăineanu este emblematic în acest sens – au făcut ca doar un procent redus de evrei să beneficieze de acordarea cetățeniei române. Leon Volovici, Zigu Ornea, George Voicu, Alexandru Florian, Ana Bărbulescu au analizat antisemitismul unor personalități intelectuale și politice: Mihai Eminescu, Vasile Conta, Ioan Slavici, Nicolae Iorga, Alexandru C. Cuza, Octavian Goga, Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Vintilă Horia. Dacă mă refer strict la „tînăra generație” interbelică, generația criterionistă modelată de ideile profesorului Nae Ionescu, întrebarea care revine obsedant și pe care a formulat-o Cristina Bejan este aceasta: „De ce anumiți membri ai aceleiași familii intelectuale au ales un drum al terorii spirituale, în timp ce alții au ales strict calea academică a măreției culturale?”. Cultura memoriei nu-i poate exonera pe acești intelectuali de promovarea unui discurs al excluderii, stigmatizării, rasismului și antisemitismului.

Permiteți-mi să citez drept concluzie ultimele două fraze ale lucrării dumneavoastră: „Cercetarea istorică trebuie să ne ajute să înțelegem trecutul așa cum a fost, și nu așa cum ne-am fi dorit să fie sau așa cum îl percepem prin grila prezentului. Doar cunoscîndu-ne trecutul, cu luminile și umbrele sale, vom putea să atribuim un sens și o semnificație destinului nostru în această parte a Europei”. Să înțelegem că actualitatea *Eutopiei* constă tocmai în această capacitate de abordare și de înțelegere a istoriei noastre naționale?

Actualitatea cărții constă în perspectiva analitică și comparativă a discursurilor specificului național care depășesc naționalismul îngust, parohialismul, încastrarea în mitologiile identitare. Este necesar ca fiecare generație să reevalueze temele majore ale istoriografiei și să verifice permanent informațiile despre trecut, pentru a le elibera de ideologiile și mitologiile care le-au împovărat și au ocultat memoria colectivă.

A fi român. Despre parcursul filozofic al identității

(fragment)

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, mai mult decât scriitorii, istoricii s-au simțit chemați să confere identității naționale dimensiunea specificității etnice. Căutarea unei forme istorice care să definească particularitățile identității naționale și „apărarea unei românități originare” au fost, pînă în perioada interbelică, aproape exclusiv „un apanaj al istoricilor”. Cei mai reprezentativi istorici ai perioadei nu s-au mărginit doar la cercetarea surselor istorice, volumele lor de istorie conțineau în subsidiar și o anumită filozofie a istoriei. De la Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Mihail Kogălniceanu și Bogdan Petriceicu Hasdeu pînă la generația lui Dimitrie A. Sturdza, Alexandru D. Xenopol, Vasile Alexandrescu-Urechia și Nicolae Iorga, istoricii au elaborat discursul asupra identității naționale prin apelul la măreția unui trecut imaginar în fața căruia figurile prezentului trebuiau să facă o cuvioasă reverență. Recenta și surprinzătoarea carte a istoricului Ovidiu Pecican *Românii – stigmat etnic, patrii imaginare: o căutare istorică* aduce o perspectivă inedită și aruncă o nouă lumină asupra tenebrelor medievalității românești. Cartea pivotază în jurul unui document enigmatic intitulat „Letopisețul unguresc”, al cărui autor este un obscur cronicar din secolul al XVII-lea, Simion Dascălul. Documentul, care pare a reproduce o cronică maghiară, descrie un episod deloc flatant despre originea românilor, aflat la intersecția dintre legendă și mitologie: românii ar proveni din tîlharii Romei exilați într-un teritoriu îndepărtat și nelocuit de la marginea imperiului. Poate fi această ipoteză terifiantă acceptată de Ovidiu Pecican? „Mi se părea că de acolo, din chiar acel punct dureros s-a născut întreaga cultură istorică românească modernă și că mai toate sintezele noastre despre trecutul poporului și al țării sînt nimic altceva decât încercări de răspuns la afirmațiile făcute de Simion”. Curiozitatea medievistului și inteligența istoricului conlucrează pentru a analiza izvoare și surse istorice, a spune povestea documentelor, cronicilor, letopisețelor, a lansa ipoteze, a deschide șantiere de cercetare. Incitantă și erudită, fragmentară și perfectibilă, cartea lui Ovidiu Pecican se citește ca un roman și ne restituie un crîmpei de istorie care a stat pînă acum uitată într-o arhivă ori, poate, în biblioteca unei mănăstiri sau biserici. Imprevizibilă, plină de aventuri, istoria se dovedește o căutare de comori pierdute în timpuri imemoriale.

În studiile sale asupra seriilor istorice și a istoriei poporului român, Alexandru D. Xenopol dezvoltă conceptele de „caracter național” și „rasă”, pentru a sublinia unicitatea poporului român și nevoia de afirmare a autonomiei și identității într-un spațiu cultural și politic care nu i-a fost întotdeauna prielnic. La rândul său, Nicolae Iorga va denunța importurile culturale care, în opinia marelui istoric, parazitau evoluția unei culturi naționale autentice. În textul programatic *Cultura națională și surrogatele ei: cultura patriotică și cea oficială* (1906), Nicolae Iorga accentua ideea conform căreia cultura națională este expresia trăsăturilor particulare ale unui neam, „fondul adânc și larg al rasei sale, conștiință de însușirile ei”. Scriind despre mișcarea literară și științifică de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Nicolae Iorga remarcă, pe un ton amar:

Niciodată în țara noastră – din păcate, astăzi mai puțin decât altădată – n-au fost cărți așteptate cu nerăbdare, citite cu interes de către clasele cultivate ale națiunii, nici celebriți care să facă vîlvă, nume foarte populare, nici o librărie serioasă sau editori demni de acest nume. Niciodată un scriitor n-a rămas în activitate pînă la sfârșitul zilelor sale, îndeplinind această singură sarcină, cea de scriitor. Într-un cuvînt, un larg public românesc n-a existat și trebuie constatat, cu părere de rău, că nu se poate încă prevedea epoca, foarte îndepărtată, cînd scriitorii care ne vor urma, fericiți scriitori, vor avea un asemenea public.

Liniile directoare fuseseră deja trasate: radicalismul discursiv al lui Aurel C. Popovici din *Naționalism sau democrație* (1910) se detașează de poporanism și sămănătorism prin rasializarea culturii și critica democrației ca formă revolută a civilizației europene. În registrul canonizării culturii din perspectiva rasei se înscrie și Alexandru C. Cuza, al cărui volum *Naționalitatea în artă. Principii, fapte, concluzii* (1908) postulează faptul că, în evaluarea unei opere de artă, criteriul estetic este determinat de apartenența etnică a artistului. În această linie argumentativă, arta și națiunea sînt interdependente, căci „arta nu poate exista decât ca artă națională”, iar o națiune nu se poate afirma decât prin artă. Asemeni lui Aurel C. Popovici în Transilvania, Alexandru C. Cuza apelează la rasă ca ultim bastion în ofensiva împotriva instituțiilor moderne și fundamentelor lor liberale. Silogismul în baza căruia Alexandru C. Cuza își construiește volumul este simplu: cultura națională este expresia națiunii române, iar națiunea română reflectă trăsăturile culturii naționale; modernitatea este cosmopolită și semită, străină de cultura națională, astfel încît aceasta trebuie să păstreze și să cultive trăsăturile rasei și să creeze o nouă modernitate. Volumul lui Alexandru C. Cuza mustește de antisemitism și este o diatribă la adresa ateismului, cosmopolitismului, socialismului și estetismului induse de contactul culturii române cu tendințele culturale ale modernității. Alexandru C. Cuza interpretează în cheie antisemită raportul dintre fondul național și forma culturală, întrucît caracterul alogen al evreilor alterează și falsifică cultura națională.

(Liviu Neagoe, *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*, Editura Cartier, 2023)